

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

**на тему: «ДОКТРИНА VERSANTI IN RE ILLICITA: ДОПУСТИМІСТЬ,
МЕЖІ, ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ»**

*«Doctrine of Versanti in Re Illicita: Admissibility, Limits, and Prospects for
Application in Criminal Law»*

Виконав:

студент 2 року навчання

Спеціальності

081 Право

Фотій Юрій Олександрович

Керівник: Багіров Сергій Рамізович

кандидат юридичних наук, доцент

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 2025 р.

Київ – 2025

Декларація
академічної доброчесності

Я Ротій Юрій Олександрович студент 2 року навчання
магістерської програми за спеціальністю "Право" факультету
правничих наук НаУКМ підтверджую так:

- написана мною магістерська робота на тему
"Доctrina versanti in re illicita: допустимість, межі та
перспективи застосування в кримінальному праві"

"Doctrines of versanti in re illicita: Admissibility, Limits,
and Prospects for Application in Criminal Law"

Відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить
порушень, передбачених п. 3.1. Положенням про академічну
доброчесність здобувачів освіти у НаУКМ, зі змістом
якого я ознайомлений

- я заявляю, що надана мною для перевірки електронна
версія роботи є ідентичною її друкованій версії

09.05.2025

Ротій

Ротій Ю.О.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
ДОКТРИНА <i>VERSANTI IN RE ILLICITA</i>: ДОПУСТИМІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	
<i>1.1. Концептуальні засади доктрини versanti in re illicita.....</i>	10
<i>1.2. Історичний розвиток та правові підходи до застосування доктрини versanti in re illicita.....</i>	16
<i>1.3. Сучасні прояви застосування доктрини versanti in re illicita в кримінальному праві.</i>	22
РОЗДІЛ 2	
МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ <i>VERSANTI IN RE ILLICITA</i> У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	
<i>2.1. Співвідношення презумпцій невинуватості та знання закону в аспекті можливості використання доктрини versanti in re illicita в кримінальному праві.....</i>	27
<i>2.2. Принцип пропорційності та теорії причинності в доктрині versanti in re illicita.....</i>	31
<i>2.3. «Case study» застосування доктрини versanti in re illicita в процесі кваліфікації кримінальних правопорушень з необережною формою вини.....</i>	36
РОЗДІЛ 3	
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ <i>VERSANTI IN RE ILLICITA</i> В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ.	

3.1. Кримінальна відповідальність за правопорушення зумовлені використанням штучного інтелекту у контексті доктрини <i>versanti in re illicita</i>	44
3.2 Роль Доктрини у визначенні кримінальної відповідальності розробників та операторів штучного інтелекту.....	53
3.3. Можливості адаптації Доктрини до сучасних кримінально-правових викликів.....	64
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Доктрина – доктрина *versanti in re illicita*

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КК РРФСР – Кримінальний кодекс російської радянської федеративної соціалістичної республіки

р. – рік

ст. – стаття

ч. – частина

ШІ – Штучний інтелект

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного перегляду підходів до кримінальної відповідальності в умовах трансформації сучасного правопорядку. Доктрина *versanti in re illicita*, що передбачає обмеження правової захищеності осіб, які свідомо вдаються до протиправної поведінки, виявляє особливу значущість у контексті зростання ризикових форм соціальної дії, а також поширення технологічно опосередкованих правопорушень.

У фокусі сучасної правової науки дедалі частіше постають питання допустимості об'єктивного ставлення у вину, співвідношення таких підходів із принципом суб'єктивної відповідальності та презумпцією невинуватості, а також перспектив впровадження подібних моделей у національні правові системи.

В українському кримінальному праві відсутнє цілісне доктринальне осмислення підстав, меж і наслідків застосування *versanti in re illicita*, що актуалізує потребу в комплексному міждисциплінарному аналізі цієї концепції, з урахуванням зарубіжного досвіду та викликів цифрової епохи.

Ступінь наукової розробки теми. В межах національної правової науки дана проблематика належить до категорії малодосліджених. Вивченням окремих аспектів суті доктрини *versanti in re illicita* у своїх працях займалися Кукіна З.О., Михайленко Д.Г., Полянський Є.Ю., Тимофєєва Л.Ю., Шаблистий В.В. Значно більше уваги вивченню цієї теми присвячено науковцями англо-американської системи права, зокрема: Браднер А., Вегенд Т., Гарднер Д., Гасак Д., Гарт Г., Грін С., Дафф Р., Майклз А., Маркел Д., Мур М., Неделхоффер Т., Норі А., Робертс П., Робінсон П., Сарч А., Сіместер А., Спенсер Д.

Наукове значення дослідження полягає у поглибленні теоретичних уявлень про межі кримінальної відповідальності в контексті об'єктивного ставлення у вину. Аналіз доктрини *versanti in re illicita* сприяє розвитку кримінально-правової науки шляхом уточнення співвідношення між

суб'єктивною та об'єктивною сторонами вини, а також уможливило концептуальне переосмислення принципів вини у кримінальному праві, причинного зв'язку та допустимості покладання відповідальності в умовах ризикованої поведінки та технологічного прогресу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення національного кримінального законодавства, зокрема у сфері визначення меж відповідальності. Запропоновані підходи можуть бути корисними для правозастосовної практики при кваліфікації злочинів, що вчиняються у складних причинно-наслідкових ситуаціях, а також у контексті формування відповідальності за дії, пов'язані із застосуванням автономних технологій.

Об'єктом дослідження є зміст доктрини *versanti in re illicita* в кримінальному праві.

Предметом дослідження є історичні пам'ятки права, національна та закордонна судова практика, де була застосована доктрина *versanti in re illicita*, а також теоретичні напрацювання вчених-правників, що стосуються специфіки її використання.

Метою дослідження є комплексний аналіз доктрини *versanti in re illicita* у кримінальному праві, з'ясування її змісту, меж застосування та перспектив адаптації в умовах технологічного розвитку, а також обґрунтування можливості впровадження об'єктивного ставлення у вини у сучасних правових системах Заходу.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів, які забезпечили комплексний, системний та об'єктивний підхід до аналізу доктрини *versanti in re illicita* у кримінальному праві.

Діалектичний метод застосовувався для осмислення доктрини *versanti in re illicita* як правового феномену, що перебуває у процесі динамічного розвитку та взаємодії з іншими правовими категоріями (виною, причинністю, ризиком). Завдяки цьому методу було виявлено суперечності між принципом

суб'єктивної вини та об'єктивним підходом до кримінальної відповідальності, що стало підґрунтям для подальшого теоретичного аналізу.

Історичний метод дозволив простежити еволюцію уявлень про об'єктивну відповідальність та витoki доктрини *versanti in re illicita* в римському, канонічному, середньовічному та модерному праві. Використання цього методу дало змогу показати спадкоємність і трансформацію правових концепцій у різних етапах історичного розвитку кримінального права.

Герменевтичний метод було використано для інтерпретації нормативно-правових актів, судової практики та авторських концепцій, пов'язаних із доктриною об'єктивного ставлення у вини. Особливе значення цей метод мав при аналізі зарубіжних джерел, де застосовувалася специфічна правова термінологія та доктринальні підходи, що вимагали контекстуального тлумачення.

Порівняльно-правовий метод використовувався для аналізу практики застосування об'єктивної відповідальності у кримінальному праві різних правових систем — англосаксонської (США, Велика Британія), континентальної (Франція, Німеччина), а також у міжнародному кримінальному праві. Це дало змогу виявити подібності, відмінності та потенціал адаптації зарубіжного досвіду в українських умовах.

Аксіологічний метод сприяв з'ясуванню ціннісного підґрунтя кримінально-правових підходів до об'єктивної відповідальності, зокрема в контексті забезпечення балансу між правами особи та публічними інтересами. Цей метод дозволив виявити етичні та соціальні передумови легітимності доктрини *versanti in re illicita* в умовах сучасного демократичного правопорядку.

Аналітичний метод було застосовано для системного опрацювання наукових джерел, судових рішень, нормативного матеріалу, а також позицій провідних дослідників у галузі кримінального права. За допомогою цього методу сформульовано авторські висновки, аргументи та пропозиції щодо

модернізації підходів до кримінальної відповідальності в умовах технологічних і соціальних змін.

Дослідницьке питання: «Чи є допустимим і виправданим застосування доктрини *versanti in re illicita*, що передбачає об'єктивне ставлення у вину, у сучасному кримінальному праві?»

Завдання дослідження є наступними:

- 1.Визначити зміст та філософсько-правові засади доктрини *versanti in re illicita*.
- 2.Простежити історичну еволюцію підходів до об'єктивної відповідальності в різних правових системах.
- 3.Дослідити межі застосування доктрини у сучасному кримінальному праві, зокрема у контексті причинного зв'язку та форм вини.
- 4.Проаналізувати практику застосування доктрини у правових системах різних країн і міжнародних інституціях.
- 5.Розкрити перспективи застосування доктрини до дій, пов'язаних із ризикованою поведінкою та автономними технологіями.
- 6.Сформулювати пропозиції щодо можливості інтеграції доктрини *versanti in re illicita* у сучасну кримінально-правову науку та практику.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНА *VERSANTI IN RE ILLICITA*: ДОПУСТИМІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.2. *Концептуальні засади доктрини versanti in re illicita*

У сучасному кримінальному праві більшості країн при визначенні наявності або відсутності вини у діях особи встановлюється дотримання принципу суб'єктивного ставлення у вини, за яким особа несе кримінальну відповідальність за свої дії тільки тоді, коли наявний фактор усвідомлення їх злочинного характеру. Цей принцип («немає злочину без вини») закріплений у національних законодавствах та міжнародних стандартах як фундаментальний. Він відображає гуманістичну вимогу, що покарання повинно ґрунтуватися на особистій вині правопорушника, і має на меті убезпечити особу від необґрунтованого засудження за обставин, коли її психічне ставлення до діяння та наслідків не було злочинним. Однак деякі вчені зазначають про спірну природу вини у необережних кримінальних правопорушеннях та тих, що вчинені під впливом фактичної чи юридичної помилки. З огляду на зазначене, виникає потреба у концептуальних підходах, які дозволяють чітко визначити обсяг кримінально-правової відповідальності особи у випадках, коли суб'єктивна сторона правопорушення не охоплює всіх його наслідків або ж взагалі відсутня. Одним із таких підходів виступає доктрина *versanti in re illicita*.

Суть аналізованої в цій роботі доктрини кримінального права виражено наступним латинським висловом: «*Versanti in re illicitae imputantur omnia guae sequuntur ex delicto* (укр. переклад – той, хто діє незаконно, несе відповідальність за всі наслідки своєї поведінки)». Тобто, основою для притягнення особи до юридичної, зокрема і кримінальної, відповідальності, насамперед, є факт порушення нею релевантного законодавства. Так, за класичним підходом тлумачення Доктрини, вважається, що під час її застосування в процесі аналізу певного кримінального правопорушення для

визначення винуватості особи фактично ігнорується воляова та інтелектуальна складова її психічного стану [1].

Питання про моральну допустимість доктрини *versanti in re illicita* є центром давньої дискусії між утилітарними та деонтологічними підходами в теорії права. З позиції кантівсько-ретрибутивної етики покарання без особистої вини є несправедливим за самою своєю суттю: воно перетворює особу на засіб для досягнення абстрактної мети (загальної превенції), порушуючи категоричний імператив поваги до людської гідності. Іммануїл Кант стверджував, що кримінальне правосуддя має карати лише за «злу волю»; відповідно, якщо наслідок не був породжений злим умислом чи нехтуванням обов'язком обачності, покарання за нього є морально необґрунтованим [2]. Подібної думки дотримується і Г. Гарт, вказуючи на необхідність індивідуалізації відповідальності – врахування особистих якостей і вибору суб'єкта при оцінці його діяння [3]. З цього погляду доктрина *versanti in re illicita* ставить під загрозу сам принцип моральної провини: вона карає людину не за те, що вона обрала зробити, а за те, що сталося внаслідок її дій, часто незалежно від її волі.

Натомість утилітарно-превентивний підхід обстоює допустимість (у крайніх випадках – необхідність) такої доктрини для захисту суспільного блага. Ще Ф. Беккарія у XVIII ст. зазначав, що основна мета покарання – запобігти новим злочинам [4]; З точки зору наслідків, якщо знання про неминуче покарання за будь-які шкідливі наслідки своїх протиправних дій змусить правопорушників бути обачнішими або утриматися від ризикованих вчинків, то суспільство виграє, а отже, така норма має право на існування. Утилітаристи підкреслюють, що різниця між нещасним випадком і навмисним злочином для жертви часто не має значення – шкода однаково заподіяна. Тому держава повинна забезпечити максимально можливий захист потенційних жертв, навіть якщо інколи це означатиме притягнення до відповідальності за випадкові наслідки. Такий погляд оперує категорією «моральної удачі»: якщо дві особи поводитися однаково протиправно, але лише дії однієї призвели до

тяжких наслідків, то ця «невдача» з погляду суспільної безпеки виправдовує більш суворе ставлення до неї. Більш того, з позиції теорії соціальної справедливості, покарання правопорушника за шкідливий наслідок його дій може виконувати компенсаторно-реабілітаційну роль щодо потерпілих і суспільства, демонструючи торжество закону і відновлення порушеної рівноваги.

Отже, у філософсько-етичному вимірі допустимість доктрини залежить від обраної системи цінностей. Ретрибутивіст скаже, що це недопустиме порушення принципу справедливості та автономії особи; утилітарист відповість, що заради порятунку невинних можна і потрібно іноді пожертвувати «чистотою» принципу вини. Більшість сучасних теоретиків займає проміжну позицію: допускаючи сувору відповідальність лише у вузьких межах та визнаючи її «необхідним злом» задля вищих цілей (наприклад, у сфері техногенної безпеки), але наполягаючи, що презумпція невинуватості і винуватість мають залишатися загальним правилом

Отже, за класичним і, на нашу думку спрощеним варіантом тлумачення Доктрини судження про винуватість засноване не на дослідженні внутрішнього світу суб'єкта злочину (мети, мотивів, переконань, тощо), а на вивченні змін об'єктивної реальності, що були породжені його протиправними діями або бездіяльністю. На нашу думку, таке розуміння Доктрини дуже обмежено розкриває її справжній зміст та не відповідає природі її сучасного застосування.

Кримінально-правовою наукою встановлено, що склад кримінального правопорушення має містити в собі чотири основних елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона [5]. Згідно із принципом законності, що є універсальним для кримінального права усіх цивілізованих держав, норма, що передбачає настання кримінальної відповідальності за її порушення має містити в собі загадані вище елементи. Так, за класичним підходом до розуміння Доктрини, законодавець мав би сформулювати таке положення кримінального законодавства, яке не містило б навіть непрямої

вказівки на суб'єктивну сторону правопорушення. Це було б «чистим» проявом закріплення об'єктивного ставлення у вину. Науковий аналіз такого тлумачення Доктрини позбавлений сенсу, оскільки з огляду вказаний принцип в жодній сучасній правовій державі таке положення буде з самого початку позбавлене юридичної сили, а отже, і не застосовне.

На нашу думку, причиною скептицизму правників в питанні застосуванні Доктрини є «неправильне розставлення акцентів». Це чітко прослідковується навіть в її лінгвістичній адаптації вченими континентальної системи права, де зачасту вживають терміни «об'єктивне ставлення у вину» та «претерінтенціональна вина». Їх аналогом для правників англо-саксонської системи права є «сувора відповідальність» (strict liability) [6]. По своїй суті всі вони є синонімічними, але їх недоліком є обмежений фокус, який зосереджений або на безвинній природі незаконної поведінки, або на непропорційності відповідальності за неї. Тому, ми переконані, що в контексті досліджуваної проблематики найкраще використовувати поняття «правова доктрина», що є цілісною і гармонічною системою принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності [7]. З огляду на це, ствердимо, що згадані терміни окреслюють лише деякі з кількох складових Доктрини, які можна вичленувати із вказаного на початку латинського виразу. Вважаємо, що їх чотири:

1. Складова поведінки (діє незаконно)
2. Складова результату (за всі НАСЛІДКИ)
3. Складова відповідальності (несе кримінальну відповідальність)
4. Кваліфікуюча обставина (за ВСІ наслідки)

Пояснимо кожен з них на окремому прикладі.

Керування автомобілем з перевищенням швидкості, внаслідок якого потерпіла особа через наїзд отримала середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286 КК України) [8] є прикладом кримінального правопорушення, при кваліфікації якого застосовується Доктрина [9]. Стороні обвинувачення необхідно довести лише факт перевищення водієм швидкості, а не те, що він мав чи не мав умисел це зробити. Перевищення швидкості є фактом, складовою його поведінки, яка одразу об'єктивно ставиться йому у вину [10]. Для розуміння, суб'єктивне ставлення у вину буде здійснено під час дослідження чи був у водія умисел щодо наїзду на постраждалу особу для розмежування його дій між статтями 286 та 115 КК України.

Доведення до самогубства, що передбачене статтею 120 КК України, є прикладом складової результату Доктрини. Так, встановлено, що самогубство потерпілого є наслідком жорстокого з ним поводження, шантажу, систематичного приниження його людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать його волі. Таким чином, підозрюваний не зобов'язаний мати намір на можливе настання описаного негативного наслідку. В даному випадку для кваліфікації значення мають характер дій, причинний зв'язок та сам наслідок [11]. І від появи останнього залежить чи взагалі можливо розпочати кримінальне провадження за цією статтею. Тобто, факт наслідку об'єктивно ставиться підозрюваній особі у вину. Складову відповідальності Доктрини досить легко описати завдяки дуальній природі такого протиправного діяння як хуліганство, що одразу передбачено і статтею 173 КУпАП [12], і статтею 296 КК України. Фактично, об'єктивна сторона першого правопорушення охоплюється об'єктивною стороною другого. Тому, при кваліфікації дій особи суд керується категорією суспільної небезпечності, що є оціночним поняттям [13]. Через це в конкретному випадку на особисте переконання судді діяння особи, яка скоїла хуліганство може бути достатньо суспільно небезпечним, щоб бути кримінальним правопорушенням і, таким чином, його вчинення об'єктивно буде вставитися суб'єктові

правопорушення у вину за ознакою настання відповідної юридичної відповідальності.

Кваліфікуюча обставина як складова Доктрини простежується у формулюванні ч. 4 ст. 152 КК України. Так, згвалтуванням вважаються дії сексуального характеру із особою, яка не досягнула 14 років, навіть за наявності добровільної згоди зі сторони такої особи. У випадку, якщо суб'єкт кримінального правопорушення думав, що особа старше згаданого віку, тобто за наявності фактичної помилки, але він мав реальні можливості з'ясувати, що це не так, то наявність такої омани не свідчить про відсутність підстав для притягнення такого суб'єкта до кримінальної відповідальності [14]. В той же час, здатність з'ясувати вік потерпілого визначається безпосередньо судом, за його власним переконанням. Тобто, особі об'єктивно ставиться у вину недостатня поінформованість щодо кваліфікуючої обставини кримінального правопорушення.

На основі вищенаведеного висновуємо, що Доктрина не обмежується тільки специфікою визначення наявності вини у поведінці суб'єкта злочину, як це прийнято вважати, а й стосується багатьох елементів обізнаності особи щодо природи правопорушення таких як, наслідок, міра відповідальності та кваліфікуючі обставини. Більш того, усі ці структурні складові Доктрини, є самостійними в процесі її застосування. Наприклад, в процесі кваліфікації кримінального правопорушення зі змішаною формою вини шляхом суб'єктивного ставлення у вину може досліджуватися винуватість поведінки особи, а от її судження щодо її сприйняття наслідку буде здійснено об'єктивно. Завдяки такій поліморфній природі Доктрини можна припустити, що вона досі активно використовується законодавцями та судами різних країн світу, проте у дещо завуальованому форматі. Одразу зазначимо, що така «прихованість» не є проявом лицемірства правничої спільноти, що конституює безумовне використання принципу суб'єктивного ставлення у вину, а на практиці застосовує положення Доктрини. Наша позиція полягає в тому, що думка, де ці два інститути визначення винуватості особи в кримінальному праві є

антагоністичними та взаємовиключними, є помилковою. Тимчасове офіційне надання переваги суб'єктивному ставленню у вину або ж Доктрині в певну історичну епоху є не більше ніж правовою фікцією, законодавчим прийомом, що дозволяє співвіднести формалізм кримінального законодавства і багатогранність реального життя. Доведенню цього твердження присвячений наступний підрозділ роботи.

1.2. Історичний розвиток та правові підходи до застосування доктрини *versanti in re illicita*.

Використання Доктрини на сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки прийнято вважати архаїчним та антигуманним, оскільки формує підставу надмірного спрощення судового процесу в аспекті доведення винуватості підозрюваного для сторони державного обвинувачення, що у свою чергу є передумовою для поширення сваволі влади над населенням країни. Ми не заперечуємо, що об'єктивне ставлення у вину в крайньому його прояві зустрічалося в деспотичних, тоталітарних державах. Також, погоджуємося з тезою, що Доктрина використовувалася ще задовго до початку сучасного літочислення. Водночас, ми не згодні з думкою, що це свідчить про її «застарілість» для сучасного правозастосування. Більш того, наведемо докази того, що об'єктивне та суб'єктивне ставлення у вину, які загальноприйнято протиставляти одне одному, є взаємодоповнюючими елементами інституту притягнення до відповідальності в кримінальному праві.

Беззаперечним є той факт, що навряд науковій спільноті правників колись вдасться хоча б приблизно визначити час появи тої чи іншої галузі права і їх основоположних засад. Справа в тому, що в доцивілізаційну епоху людства вираженням регуляції суспільної взаємодії є так звані мононорми – «сплав» моральних, релігійних та правових переконань певної групи людей. Проблема їх дослідження полягає у відсутності джерел для аналізу, бо передавалися вони в усній формі. Щоб заповнити цей «вакуум», вчені досліджують соціальний

устрій неконтактних народів Африки та Океанії, які досі залишаються на родоплемінному етапі розвитку суспільства. Встановлено, що там переважає матеріальний погляд на злочинне діяння [15]. Як правило, завдана шкода вважається злочином незалежно від наявності у скоєному діянні волі суб'єкта, який завдав шкоди, оскільки такі суспільства формують систему правосуддя на засадах відплатності [16]. В частині відповідальності та покарання за порушення табу (непорушних правил) домінує кровна помста за принципом таліону, за яким санкція за недотримання норми дорівнює тяжкості правопорушення.

З цього висновуємо, що дійсно об'єктивне ставлення у вину як основа притягнення особи до відповідальності виникла першою. Це пояснюється чотирма факторами:

- 1) Головною умовою притягнення до відповідальності та призначення покарання є користь суспільству та необхідність його самозбереження.
- 2) Загальна примітивність правопорушень, що відповідає рівню розвитку суспільних відносин.
- 3) Простота з'ясування обставин, що виражена алгоритмом: «Порушив правило , а отже – винен».
- 4) Чітко виражена каральна природа правосуддя, як спосіб превенції та сатисфакції потерпілих.

Втім, такий стан речей проіснував недовго. З ускладненням суспільних правовідносин, що зумовлено культурним та технічним прогресом людства, поступово формувалося розуміння такої категорії як воля, що спрямовувала дії конкретної особи. Також, спостерігається первинний розподіл галузей права за ознакою міри відповідальності за їх недотримання. Так, правила, які ми б за сучасною класифікацією віднесли б до кримінально-правових норм в основному передбачали наступні санкції: смертна кара, вигнання, калічення, рабство. Проте, справжньою революцією для правової думки того часу стала

поява підходу суб'єктивного ставлення у вину. Він ще не був абсолютним орієнтиром для визначення винуватості особи, але природа вольової спрямованості дії особи прямо впливала на міру її покарання.

Наприклад, аналіз П'ятикнижжя Мойсея свідчить, що вже у XV ст. до н.е. існували такі правові поняття, як умисел і необережність. Умисел розуміється як намір: «А коли хто буде замишляти на ближнього свого, щоб забити його з хитрістю – візьмеш його від жертівника Мого на смерть». Для осіб, які вчинили кримінально карані діяння з необережності, приписувалося визначати спеціальні міста, де вони могли переховуватися від кровної помсти, оскільки переслідування таких злочинців не допускалось. У Книзі Чисел зазначено: «То виберіть собі міста, вони будуть на сховища для вас, і втече туди убійник, що заб'є душу ненавмисне. І будуть для вас ті міста на сховища» [17].

Аналогічна схема побудови законодавства зустрічається в значній кількості писемних джерел права, що були створені починаючи з Античності і аж до пізнього Середньовіччя, а саме: Закони Хамурапі, Хетські закони, Закони Ману, Закони XII таблиць, Інституції Гая, Дигести Юстиніана, Салічна правда франків, Еклог, Руська правда, Саксонське зерцало, Кароліна [18].

Наголосимо, що використання категорій умислу та необережності як основних форм вини в згаданих текстах значно відрізняється від сучасного. Грубо кажучи, стародавні органи кримінальної юстиції проводили диференціацію тільки між тими різновидами поведінки людини, різниця між якими була очевидною. Так, тільки прямий умисел, коли особа усвідомлювала і бажала настання певного наслідку, власне, і тлумачився як умисел. І тільки під час розгляду найбільш очевидних судових справ, як от вбивство з мотивів помсти, судовими органами в частині визначення винуватості особи застосовувалося суб'єктивне ставлення у вину. Пояснюється це тим фактом, що реальні можливості розслідування конкретного випадку були значно обмежені через брак ресурсів та знань наших предків. Тому, в переважній більшості винуватість особи або презюмувалася, або відносилася до категорії необережних правопорушень. Якщо в першому випадку застосування

об'єктивного ставлення у вину є очевидним, то в другому це відбувалося через недосконалість юридичної техніки законодавця, який не завжди чітко розмежовував необережну форму вини з іншими безвинними діями. Таке розмежування злочинного з незлочинним було обумовлено не загальними принципами, що поширювались на значне коло діянь, а на вказівку щодо незастосування покарання в конкретному випадку.

Таким чином, аж до епохи Відродження суб'єктивне ставлення у вину використовувалося паралельно з об'єктивним ставленням у вину та радше було субсидіарним інструментом визначення винуватості підозрюваного у випадках з яскраво помітним прямим умислом. Все змінилося з поширенням в Європі гуманістичних ідей. Так, ст. 7 Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. закріплювалося, що «відповідно до християнських законів ніхто не повинен бути покараний, якщо його вина не буде встановлена судом». У Статуті як найважливішого критерію винності встановлюється внутрішнє ставлення особи до діяння, яке він чинить, його намір вчинити злочин незалежно від того, настали шкідливі наслідки чи ні. Це чітко простежується на прикладі відповідальності за замах на вбивство: *«Якби хтось навмисне напав на чийсь будинок з метою вбивства і, хоча ніхто не був би вбитий або поранений, то все одно той, хто напав на будинок, засуджується до страти»* [19].

Як бачимо, наведене встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення як підстави притягнення до кримінальної відповідальності цілковито відповідає сучасній правовій думці. Але це все ж ще була лише одна із «перших ластівок» такого підходу.

Протягом наступних століть доктрина *versanti in re illicita* продовжувала співіснувати із принципом суб'єктивного ставлення у вину, що набував все більшого поширення у різних законодавствах. У багатьох правових системах Нового часу формально декларувалася необхідність доведення вини, але залишалися винятки, що по суті допускали покарання без цього. Наприклад, у дореволюційному кримінальному праві Російської імперії діяли норми, які

зараз кваліфікуються як втілення принципу *versanti in re illicita*. Так, *Уложення про покарання 1845 р.* передбачало покарання службовця за розтрату ввірених коштів навіть при відсутності будь-якого злочинного умислу [20]. Подальші реформи поступово звужували такі норми, але повністю не ліквідували.

У західноєвропейських державах ХІХ ст. принцип суб'єктивної винуватості набув широкого визнання під впливом ідей Просвітництва. Відомий афоризм того часу – *nullum crimen sine culpa* («немає злочину без вини») – став гаслом європейських кодифікацій кримінального права. Приміром, Французький Кримінальний кодекс 1810 р. хоча й не містив конкретного визначення вини у злочині, на практиці суди вимагали доведення умислу або необережності для більшості кримінальних правопорушень (окрім хіба що деяких політичних) [21]. В Німеччині принцип вини закріпився через правову доктрину: на рубежі ХІХ–ХХ ст. німецькі вчені, зокрема Ліст, обґрунтували недопустимість покарання без особистої провини злочинця [22].

Водночас у зазначений період народжується і протилежне явище – інститут *strict liability* (суворої відповідальності) у кримінальному праві, що найбільшого розвитку набув у англо-американській системі. Починаючи з середини ХІХ ст., у Великій Британії та США законодавець дедалі частіше встановлює відповідальність за правопорушення *без огляду на умисел чи необережність*. Мета – захист публічної безпеки в умовах індустріальної революції (санітарні порушення, порушення правил руху, продаж небезпечних товарів тощо). Так з'явилися численні регуляторні делікти (*public welfare offenses*), де достатнім було саме порушення припису – наприклад, продаж простроченого продукту, незалежно від знання продавця про зіпсованість [23]. Судова практика англосаксонських країн у кін. ХІХ – поч. ХХ ст. загалом визнала конституційність таких норм.

Таким чином, на початок ХХ століття сформувалися два протилежні підходи. У континентальній Європі панував принцип суб'єктивного ставлення у вину, натомість у країнах загального права – широко застосовувалася доктрина *versanti in re illicita* в окремих категоріях справ.

Драматичні події ХХ століття, особливо злочини тоталітарних режимів, суттєво вплинули на сприйняття доктрини *versari in re illicita*. Так, у Третньому Рейху діяло правило *Sippenhaft* – сімейної відповідальності, коли близькі осіб, звинувачених у державній зраді чи замаху, також підлягали репресіям без власної вини. Такі прояви *versanti in re illicita* в крайній формі шокували світову спільноту. Після Другої світової війни у відповідь було зроблено акцент на персональній вині та справедливому судовому розгляді. Нюрнберзький трибунал (1945–1946рр.) встановив індивідуальну відповідальність нацистських лідерів за воєнні злочини та злочини проти людства. Важливо, що Трибунал відкинув ідею «колективної провини» німецького народу чи груп, наголошуючи на тому, що карається лише особиста провина підсудних. Принципи Нюрнберга, відображені згодом у резолюціях ООН, підкреслювали: *кожна особа відповідає лише за свої діяння, навіть виконуючи наказ (принцип IV), а невинуваті не повинні нести покарання*. Ці ідеї лягли в основу міжнародних стандартів прав людини. Так, Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 11) і Європейська конвенція з прав людини 1950 р. (ст. 6§2) закріпили презумпцію невинуватості як універсальний принцип. Одночасно багато країн у повоєнних конституціях прямо заборонили притягнення до кримінальної відповідальності без вини. Наприклад, Конституція Італії 1947 р. у ст. 27 проголосила: «*La responsabilità penale è personale*» (Кримінальна відповідальність є особистою), фактично відкинувши будь-яку форму *versari* на конституційному рівні. У Німеччині, хоча Основний Закон прямо не згадує про вину, Федеральний конституційний суд вивів принцип особистої винуватості із засад правової держави (*Rechtsstaatsprinzip*). Аналогічно в інших державах – від Франції до Японії – повоєнне право утвердило, що без вини немає і не може бути злочину та покарання.

Варто зазначити, що Нюрнберзький процес вплинув і на міжнародне кримінальне право. Було відкинуто концепцію “об’єктивної провини” на користь ретельного встановлення суб’єктивного внеску кожної особи у злочин (навіть для злочинів масових, як геноцид). Вперше в історії міжнародного

правосуддя суд вимагав довести *mens rea* обвинувачених нарівні з *actus reus*. Такий підхід успадкували й наступні трибунали та Міжнародний кримінальний суд. Отже, історичні уроки Другої світової війни сприяли остаточному утвердженню презумпції вини у світовій юстиції та звуженню сфери застосування доктрини *versanti in re illicita* до мінімуму.

1.3. Сучасні прояви застосування доктрини versanti in re illicita в кримінальному праві.

Єдиним вченим, що систематизував інші можливі трактування Доктрини є С. Грін, виокремивши шість основних напрямків [24]. Визнаючи неоціненний вклад С. Гріна у вивчення специфіки природи Доктрини, ми дозволимо собі ствердити, що згадані підходи до її розуміння, насправді є сучасними проявами об'єктивного ставлення у вини, які в сукупності охоплюють весь зміст Доктрини. Для цього вкажемо, до якої із її складових стосується кожен з них.

- 1) Доктриною встановлені як належні способи доказування наявності вини особи, відсилання на особливі ознаки останньої (складова кваліфікуючої обставини).*

За загальним правилом дії суб'єкта злочину та їхні наслідки мають перебувати у безпосередньому причинному зв'язку. Водночас, в історії людства є приклади того як законодавець презюмував якусь з особливих ознак особи в якості причини правопорушення і жодні інші докази вже не можуть забезпечити їй виправдувальний вирок. Крайні форми такого прояву Доктрини зустрічаються в тоталітарних режимах. Хрестоматійною є стаття 58 КК РРФСР редакції 1926 року, що передбачала покарання не тільки для особи, що вчинила злочин, але й членів її сім'ї. У разі втечі за кордон військовослужбовця повнолітні члени сім'ї зрадника Батьківщини, які проживали разом з ним, або його утриманці, позбавлялися виборчих прав і підлягали заслання у віддалені райони Сибіру терміном на п'ять років [25].

2) Доктрина закріплює законодавчі схеми, які забороняють використання одного або декількох засобів захисту суб'єктивної сторони, що заперечують наявність в її діях суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (складова наслідку).

Варто визнати, що існує ряд фізіологічних станів, які прямо впливають на можливість людини оцінювати та передбачати настання певних обставин, та і загалом контролювати свою волю. Водночас, незважаючи цей факт законодавцями та судами багатьох країн це свідомо не враховується. Наприклад, статтею 21 ст. КК України встановлено, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності [26]. Також, не звільняють від кримінальної відповідальності стан сильного душевного хвилювання (116 ст. КК України), післяпологова депресія (117 ст. КК України) та інші стани, що свідчать про обмежену осудність особи (20 ст. КК України). Тобто, визнаючи те, що за певних обставин людина може повністю або частково не відповідати вольовій та\або інтелектуальній складовій суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, законодавець встановлює, а суддя використовує об'єктивне ставлення у вину наслідки дій такої особи.

3) Доктрина стосується кримінальних правопорушень, суспільна небезпечність порівняно невелика (складова відповідальності).

Однією з ознак кримінального правопорушення є його суспільна небезпечність (ст. 11 КК України). Проте оціночний характер даного терміну породжує складнощі у визначенні того, які саме діяння чи бездіяльність мають бути кримінально караними. зазнали зменшення серйозності шкоди, яку необхідно заподіяти. Таким чином, якщо раніше кримінальні санкції як от позбавлення та обмеження волі (принаймні в деякому ідеалізованому баченні історії кримінального права) застосовувалися лише до особливо серйозних видів

шкоди (таких як вбивства, крадіжки та зґвалтування), то такі санкції все частіше використовуються для менш серйозних, більш розрізнених за об'єктом і менш чітко визначених за наслідками у вигляді суспільної небезпечності кримінальних правопорушень [27]. Використання Доктрини в таких умовах обґрунтував Ф. Сейр, що виокремив так звані «злочини проти суспільного добробуту» [28]. На його переконання існує ряд діянь, які одинично мають справді невеликий рівень суспільної небезпечності, але їх регулярне повторення призведе до колапсу в певних сферах суспільного життя. З огляду на це, правозастосовцю слід не брати до уваги внутрішнє сприйняття особою її діяння як еквівалентного по рівню небезпечності «класичним злочинам», а притягувати її до кримінальної відповідальності через специфічну природу об'єкта правопорушення. Звісно, такий погляд можна критикувати через його надмірну утилітарність, але такі розділи КК України як VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва», XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності», свідчать про його визнання.

4) Доктрина стосується кримінальних правопорушень, які вважаються *malum prohibitum* (складова відповідальності).

Цей прояв досить близький за своєю природою до попереднього. Термін *malum prohibitum*, використовується в праві для посилення на вчинки, які являють собою протизаконні дії лише внаслідок законодавчих приписів, на відміну від поведінки, яка вважається злою або шкідливою за своєю сутністю – *malum in se* [29]. Проте, існування такої категорії кримінальних правопорушень пояснюється не їх потенційною суспільною небезпечністю, а сам факт їх заборони, яку часто аргументують моральною протиправністю певного діяння. Проте, мораль і право хоч і споріднені соціальні регулятори, але не є тотожними (варто просто згадати конфлікт між ними в питаннях легалізації абортів, евтаназії, азартних ігор, тощо). Тому, ми ще раз підкреслимо, що не

завжди лише «природна», всім зрозуміла, шкідливість діяння може бути приводом для його криміналізації, що свідчить про використання Доктрини у таких випадках.

5) *Доктрина стосується кримінальних правопорушень, суб'єктивна сторона яких передбачає таку форму вини як злочинна недбалість (складова поведінки)*

Даний прояв доктрини, на нашу думку, є найбільш популярним, а тому найцікавішим. Традиційно, необережна форма вини вважається різновидом суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Прийнято виокремлювати її два підтипи: злочинну самовпевненість та злочинну недбалість. Однак серед вчених-правників анго-саксонської правової системи існує дискусія про те, чи слід взагалі розглядати недбалість як форму вини, яка відповідає завданням кримінальної відповідальності та покарання. Так, на відміну від злочинної самовпевненості, яка містить в собі як інтелектуальну (усвідомлення небезпечності діяння) так і вольову (свідоме нехтування ризиком з огляду на певну обставину) складову вини, то в аспекті недбалості ми не можемо говорити напевно про існування жодної із них. Аргументується це наступним чином: «Чи може людина беззаперечно знати про майбутні події - скажімо, про те, що її поведінка буде шкідливою? Людина може мати лише віру в у майбутні події, а не знання. Знання - це істинне переконання, а тому не можна знати щось що ще не відбулося» [30]. Очевидно, в результаті таких міркувань можна прийти до висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності особи через необережність у її діях, є нічим іншим як прямим застосування Доктрини. Детальніший аналіз цієї позиції ми здійснимо у наступному розділі цієї роботи.

У першому розділі було досліджено концептуальні засади, історичний розвиток та правові підходи до доктрини *versanti in re illicita*. Аналіз

філософських, нормативних і доктринальних джерел дозволив встановити, що ця доктрина є формою об'єктивного ставлення у вину, яка передбачає обмеження правового захисту особи внаслідок її усвідомленої участі у протиправній діяльності або створенні ризикованої ситуації.

З'ясовано, що доктрина *versanti in re illicita* має глибокі історичні корені, що простежуються ще з римського та канонічного права, і трансформувалася в різних правових системах під впливом соціальних, етичних та правових умов. Особливу роль у цьому процесі відіграли концепції *strict liability*, *recklessness* і доктрини недбалості, які закріпилися в кримінальних системах Великої Британії, США, Франції та Німеччини.

У межах сучасної правової думки доктрина *versanti in re illicita* розглядається як інструмент забезпечення справедливості та ефективності кримінального переслідування в умовах, коли суб'єкт свідомо діє в межах правового ризику або порушує загальні обов'язки обачності. Водночас вона викликає складні теоретичні питання, пов'язані з її узгодженістю з принципом суб'єктивної вини, презумпцією невинуватості та стандартами справедливого судочинства.

Таким чином, розділ засвідчив, що доктрина *versanti in re illicita* є важливим і багатоплановим правовим явищем, яке потребує уважного вивчення як з точки зору внутрішньої логіки кримінального права, так і в контексті транснаціональних тенденцій його розвитку.

РОЗДІЛ 2

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ *VERSANTI IN RE ILLICITA* У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

*2.1. Співвідношення презумпцій невинуватості та знання закону в аспекті можливості використання доктрини *versanti in re illicita* в кримінальному праві.*

Будь-яка галузь права формує свій юридичний інструментарій на основі певних універсальних засад – вихідних ідей, принципів та презумпцій, які встановлюють центральні «правила гри» у ній. Оскільки кримінальне право не є винятком, вважаємо, що доцільним буде провести перевірку Доктрини на предмет відповідності їм.

Насамперед, в межах досліджуваної теми науковий інтерес викликає вивчення співіснування презумпції невинуватості (ст. 62 Конституції України) та презумпції знання закону (ст. 68 Конституції України) [31]. Почнемо з того, що презумпція – це термін латинського походження, який перекладається буквально як «припускати». В праві таке припущення виконує роль специфічного засобу юридичної техніки, за допомогою якого на підставі індуктивного узагальнення подібних ситуацій припускається існування певного факту (явища юридичної дійсності або властивості суб'єкта чи об'єкта) з високим ступенем ймовірності, який не потребує доказування, але може бути заперечений та спростований у суді та адміністративному органі у процесі доказування [32]. Відповідно, можна зробити висновок, що презумпція не є беззаперечною і непорушною істиною, а лише правничим прийомом для уніфікації та спрощення процедури встановлення істини у справі загалом.

Так, презумпція знання закону має фундаментальне значення та спрямована на забезпечення стійкості правової системи. Водночас, варто визнати, що навіть належна публікація закону не може гарантувати, що всі громадяни будуть його дійсно знати, а також що навіть належне його дотримання убезпечить від настання негативних наслідків. Так, наприклад, в

реальному житті не можна стверджувати про дійсну відсутність юридичної помилки (хибного сприйняття юридичної природи дії\бездіяльності) в конкретному випадку [33]. З цього слідує, що не знаючи про кримінально-правові заборони або не розуміючи їх змісту, особа не може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій (хоча це не стосується дій з очевидною небезпечністю, таких як вбивство, крадіжка і т. д.). Відповідно, стикаючись з такою відсутністю інтелектуальної складової вини, суд мав би керуватися презумпцією невинуватості особи і не притягувати її до кримінальної відповідальності навіть за наявності усіх інших елементів кримінального правопорушення. Власне, це є класичною ілюстрацією конкуренції згаданих презумпцій. Якій з них необхідно надати перевагу? Якщо презумпції невинуватості, то чи не свідчить це проти правомірності застосування Доктрини?

Як вже було визначено в попередньому розділі роботи формальне тлумачення Доктрини передбачає відсутність суб'єктивної сторони не до кримінально караного діяння в цілому, а лише до якоїсь його окремої частини. Відповідно, презумпція знання закону поширюється лише на неї. Це легко пояснити на прикладі кримінальних правопорушень із змішаною формою вини. Так, диспозицією ч. 2 ст. 121 КК України передбачена умисна форма вини щодо наслідку у вигляді тяжкого тілесного ушкодження та необережна форма вини щодо смерті потерпілого, яка настала через тяжке тілесне ушкодження [34]. Презумпція невинуватості в її чистому вигляді вимагала б доведення наявності вини поза розумним сумнівом для обох згаданих результатів дій особи. Проте, тверезо сприймаючи реальність, розуміємо, що в аспекті можливості передбачення настання небезпеки суб'єктом правопорушення, суду доводиться не просто аналізувати його інтелектуальні здібності та вольове спрямування поведінки, а й вивчати очевидність появи того чи іншого наслідку на основі об'єктивного балансу ймовірностей. Тобто, повертаючись до наведеного прикладу, визнаючи особу винуватою у смерті потерпілого, суд стверджує, що конкретні обставини справи відповідають тим

загальним умовам, коли настання такого наслідку скоріше за все відбудеться. Але це не є безумовною закономірністю. Власне, така відсутність беззаперечної впевненості у появі тільки одного з безлічі потенційних варіантів розвитку майбутнього, дозволяє нам вирішити проблему колізії двох презумпцій.

Почнемо з того, що за можливістю спростування презумпції прийнято поділяти на спростовні та неспростовні.

Багато вчених заперечують існування останніх, вказуючи на те, що поняття незаперечної презумпції суперечить принципу об'єктивної істини. На перший погляд, таке судження є логічно обґрунтованим, але це не так. Справа в тому, що неспростовні правові презумпції – це припущення, спростування якого законом не допускається. До них належить презумпція невинуватості [35].

По-перше, це означає, що в законодавстві не може бути сформульована така кримінально-правова норма, що одразу встановлювала б винуватість особи, цілком не беручи до уваги природу суб'єктивної сторони правопорушення.

По-друге, з цього слідує, що абсолютно у всіх випадках процесу з'ясування обставин та кваліфікації кримінального правопорушення як засновок береться твердження, що підозрювана особа є невинуватою. Воно стосується не лише суб'єктивної сторони, але й усіх інших елементів складу правопорушення, бо тільки за доведення наявності їх «повного комплекту», особу можна притягнути до кримінальної відповідальності.

Заразом, спростовні (умовні, заперечні) презумпції – припущення, щодо яких закон допускає можливість спростування і які вважаються істинними, доки не буде встановлено інше. До цього типу належить презумпція знання закону. ЄСПЛ «Салабайку проти Франції» 1988 р. зазначив, що використання презумпцій у кримінальному праві не є несумісним з Конвенцією, якщо вони обмежені «розумними межами», беручи до уваги важливість захищуваних інтересів та збереження прав обвинуваченого. До того ж, згідно із рішенням

ЄСПЛ «S.W. проти Сполученого Королівства» 1995 р. в контексті кримінального права вона означає, що особа має знати за які дії або бездіяльність її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності з формулювання відповідного припису закону, а за потреби – за допомогою його тлумачення судом [36]. З цього слідує, що дана презумпція передбачає можливість, а не обов'язок уповноважених державних органів притягнути особу до кримінальної відповідальності, якщо існує релевантне положення законодавства. В той же час, зміст цієї презумпції встановлює вимоги щодо дійсної спроможності особи мати доступ і зрозуміти конкретну норму та факту її добросовісного дотримання. Це стосується як стану здоров'я індивіда (з певними фізичними та\або психічними вадами людина не здатна усвідомити смислове наповнення правила), так і правової процедури оприлюднення закону. За деяких виняткових обставин (тяжка хвороба, закордонне відрядження, стихійні лиха, які виключали можливість ознайомитись з текстом закону) особа не може бути притягнена до кримінальної відповідальності за порушення закону, якщо вона не знала і не могла знати про заборону вчинення певного діяння. Також це виражається у ситуаціях, коли особа знала про існування певних норм і сумлінно їх дотримувалася, але через специфіку суспільних відносин, які вони регулюють, не змогла уникнути настання суспільно-небезпечних наслідків [37].

На основі вказаного вище дозволимо собі ствердити, що спростовна природа презумпції знання закону є додатковим юридичним інструментом забезпечення належного дотримання презумпції невинуватості у кримінальному праві. Пояснюємо на прикладі.

У справі «Nimmo v. Alexander Cowan & Sons» [38] власника підприємства звинуватили у вчиненні кримінального правопорушення, бо один з працівників отримав травму внаслідок роботи з небезпечним обладнанням. Сторона обвинувачення вже довела у даному випадку наявність об'єкта, об'єктивної сторони та суб'єкта злочину. Презумпція невинуватості вимагала доведення і суб'єктивної сторони, яка тут характеризується

змішаною або необережною формою вини: щодо порушення вимог про охорону праці можуть мати місце умисел або необережність, щодо наслідків - необережність. Законодавчий обов'язок власника підприємства забезпечити належне робоче місце передбачає не лише безпосереднє вжиття розумних заходів безпеки, але й зробити все від себе залежне задля дотримання працівниками цих заходів. Тому в разі заподіяння шкоди потерпілому власник повинен мати можливість надати докази виконання цього обов'язку. Така можливість не суперечить презумпції невинуватості, а скоріше доповнює її, надаючи особі підстави посилатися на спростовність презумпції знання закону, пояснюючи відсутність її вини у цих діях. Тож, дійсно загалом незнання закону, не звільняє від відповідальності, але знання закону, дає змогу іноді упередити багато неприємного і навіть доленосного [39].

Підсумовуючи, описана специфіка аналізованих презумпцій, вказує на те, що правомірне використання Доктрини можливе тільки за наявності у справі так званого обґрунтованого сумніву [40] в кримінальній природі дій особи, бо саме за таких умов може бути проявлена спростовність презумпції знання закону, тобто у кримінально-протиправних діях, що вчинені під впливом фактичної юридичної помилки або необережних злочинах.

2.2. Принцип пропорційності та теорії причинності в доктрині *versanti in re illicita*.

Так чи інакше «наріжним каменем» Доктрини є притягнення особи до кримінальної відповідальності, передусім, через причинно-наслідковий зв'язок між її кримінально-караними діями та суспільно-небезпечним наслідком [41]. Попередньо нами було стверджено, що у злочинах із формою вини у вигляді умислу доцільно використовувати суб'єктивне ставлення у вини, оскільки саме такий різновид вольового спрямування дій особи дозволяє суду найбільш повно з'ясувати її істинні бажання, мотиви та мету і, базуючись на цьому прийняти дійсно справедливе рішення [42].

Проте, у необережних кримінальних правопорушеннях особа належним чином не усвідомлювала суспільну небезпечність своїх дій. Цей факт в поєднанні із існуванням принципу пропорційності в кримінальному праві, що перш за все стосується призначення покарання, співмірного завданій шкоді породжує запитання: «Чи справедливо карати таку особу?» [43].

Зі змісту ч. 2 ст. 50 КК України ми можемо виокремити три основні мети покарання, що визначив український законодавець. Це: виправлення правопорушника, превенція подальших аналогічних правопорушень та безпосередньо кара за вчинене. Логічно припустити, що особа, яка в момент вчинення кримінального правопорушення не усвідомлювала достатньо, що робить щось незаконне, навряд відчуватиме внутрішню моральну відповідальність, що спонукатиме до світоглядних змін. На нашу думку, треба визнати, що в аспекті притягнення особи до кримінальної відповідальності за необережні злочини більш значну роль відіграє саме каральна функція застосованої санкції [44]. Як же це співвідноситься із принципом пропорційності?

На перший погляд може здатися, що суспільство і держава у таких випадках є «гнобителями» засуджених. Втім, варто пам'ятати, що вихідним критерієм притягнення до кримінальної відповідальності є характер завданої шкоди. У злочинах із матеріальним складом це конкретні наслідки, а у злочинах з формальним складом це саме діяння. В будь-якому разі така шкода об'єктивно негативно впливає на соціальне життя. При аналізі диспозицій ряду статей КК України, які передбачають необережну форму вини стає зрозумілим, що шкода від описаних в положенні дій має високу серйозність. Це каліцтво, смерть осіб, погіршення екологічного становища навколишнього середовища, зниження рівня національної безпеки, підрив авторитету влади, порушення функціонування економічної системи [45], тощо. Вказаний характер шкоди не дозволяє владним структурам ігнорувати її, особливо якщо існує ризик повторності таких ситуації (так званий ефект «доміно»). З огляду на це, та необхідність дотримання підвищеного рівня обачності людей у

певних сферах життя, створюються норми, що передбачають використання Доктрини. Тобто, основна мета Доктрини це запобігання необережного ставлення осіб до своїх обов'язків в суспільних відносинах із підвищеним рівнем небезпеки, а також у ситуаціях, що з високою ймовірністю негативно вплинуть на життя і здоров'я інших людей. Втім, дієвість превенції необережних злочинів теж є предметом дискусії, оскільки такі діяння були вчинені під впливом людського фактору. Оскільки визначення балансу ймовірностей при встановленні винуватості особи у необережних кримінальних правопорушеннях є ключовим, воно також прямо впливає на фактичну можливість застосування Доктрини. Тому, доцільно проаналізувати теорії причинності, на основі яких можна можна обґрунтувати існування «закономірностей необережності».

Детальним науковим вивченням причинно-наслідкових зв'язків у праві вчені почали займатися, тільки починаючи з XIX століття [46]. Спочатку юристи дотримувалися індивідуалізуючих теорій причинності, за якими причина в праві повинна бути «необхідною», тобто передбачуваний наслідок повинен обов'язково впливати з передбачуваної причини через внутрішню властивість самої причини, що безумовно до нього приведе. Наприклад, ця точка зору застосовувалася до справ про вбивство, де розрізнялися смертельні і несмертельні поранення. Якщо суб'єкт правопорушення наносив рану через яку жертва помирала, то вважалося, що саме дії суб'єкта спричинили смерть особи в юридичному сенсі. Однак, якщо рана була нанесена суб'єктом, але жертва померла через такі фактори, як гангрена або некваліфіковане лікування, то його дії не можна кваліфікувати як безпосередню причину смерті, а отже і звинувачувати у вбивстві. Такий підхід вимагав прямого і нерозривного причинного зв'язку між дією і наслідком. Хоч з точки зору формалізму він міг бути виправданим, але з урахуванням реалій життя був досить швидко розкритикований. Його опоненти підкреслювали, що кожна дія передбачає безліч зовнішніх обставин і умов, і лише сума всіх цих факторів може

вважатися причиною наслідку в юридичному сенсі. На цьому судженні були побудовані узагальнюючі теорії причинності.

Ці теорії стверджують, що якщо певна дія або подія є причиною чогось, то її статус причини впливає з того факту, що вона загалом і постійно пов'язана з іншими подіями, які в сукупності приведуть до передбачуваного результату. Іншими словами, вони підкреслюють важливість закономірностей у встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Цей погляд узгоджується з ідеєю, що кожне конкретне причинне твердження є імпліцитно загальним, спираючись на істинність деяких загальних тверджень про закономірності. Така позиція дозволяла обґрунтовувати створення дещо абстрактних за своїм формулюванням положень кримінального законодавства, які охоплювали значну кількість варіацій кримінально-караних дій. Але і такий підхід не є бездоганним. Навіть якщо певні дії послідовно призводили до певного наслідку, це не означало, що ці дії обов'язково породжували наслідок завдяки якійсь особливій каузальній властивості. Вирішити цю проблему намагалися виокремленням «закономірних» і «випадкових» подій, та уніфікованих критеріїв відмінності між тим, що є випадковим саме по собі, і тим, що є випадковим лише з точки зору суб'єкта правопорушення. Та встановити не вдалося. Тому, найбільше, що можна було сказати, це те, що за однією дією з високою ймовірністю слідуватиме конкретно визначений наслідок.

Як бачимо, основною перешкодою для вчених-правників того часу, було суб'єктивне сприйняття особою передбачуваності причинно-наслідкового ланцюжка подій, оскільки розуміння випадковості кожної окремої з них впливало на зв'язок його волі з наслідком в цілому, що теоретично дозволяло аргументувати безвинність дій особи в необережних злочинах зі значним рівнем потенційних варіантів розвитку майбутнього. Нагадаємо, що в цей час у світі активно проходив промисловий переворот, а тому разюче збільшилась кількість сфер життя з підвищеним ризиком небезпеки, що вимагало створення відповідного кримінального законодавства. Через це все більшу популярність (особливо в Німеччині) отримувала думка, що лише фізичні рухи, а не

душевний стан виконавця злочину, мають значення у визначенні причинно-наслідкових зв'язків. Ця точка зору впливає з кантівського розрізнення між приписуванням і причиною, і ґрунтується на ототожненні причинності з фізичними процесами [47]. Так, Доктрина пережила ренесанс у вигляді теорії умов причинності, за якою всі фізичні умови наслідку, які не можуть бути усунені з причинно-наслідкового ланцюга подій без усунення самого наслідку, є еквівалентними і тому кожна з цих необхідних умов може розглядатися як безпосередня причина наслідку. Простими слова це можна виразити таким запитанням-тестом під час кваліфікації необережних злочинів: «Чи могло б дотримання закону відвернути шкоду?». Якщо ні, то дії особи не мають значення для настання результату, а отже нема підстав притягувати її до кримінальної відповідальності. Якщо так, то незалежно від того були такі дії умисні чи ні, вона є винуватою у настанні суспільно-небезпечного наслідку, бо її вольовий характер не впливає на ймовірність його появи.

Цей підхід досить швидко знайшов своє практичне застосування в Німеччині. У справі, розглянутій у 1880 році, обвинувачена залишила на підвіконні пляшку з вином, у яку додала розчин миш'яку, готуючи суміш для побутових потреб. Вийшовши з дому, на думку суду, вона повинна була передбачити, що її чоловік, залежний від алкоголю, може скуштувати цей напій на смак, що він і зробив, з фатальними наслідками. Врешті, її засудили за вбивство з необережності, незважаючи на проміжну необережність чоловіка, оскільки без її дії, чоловік обвинуваченої не помер би, а отже, настання наслідку було зумовлено самою поведінкою суб'єкта правопорушення і, незалежно від її вольового характеру, є невід'ємною складовою причинно-наслідкового ланцюга подій» [48]. В рамках цього дослідження бачимо, що органами правосуддя була використана складова результату Доктрини та ментальну каузальність (один з інструментів теорії умов) для обґрунтування притягнення жінки до кримінальної відповідальності. Подібна практика була прийнята кримінальними судами більшістю інших країн Заходу.

Проте, специфіка причинного зв'язку в межах *versanti in re illicita* полягає також у тому, що вона ігнорує наявність сторонніх чинників або проміжних ланок між дією і наслідком. Жодні додаткові події – навіть внесок самого потерпілого чи третіх осіб – не переривають ланцюг причинності, якщо вихідне діяння було незаконним. Наприклад, якщо А під час незаконного полювання випадково поранив іншого мисливця, а той помер через помилки лікарів, доктрина все одно вважала б А винним у смерті, адже саме постріл А запустив фатальний причинний ряд. Сучасні суди в більшості країн світу не приймають настільки радикальної позиції, бо вона суперечить відчуттю справедливості. Тим не менше, окремі елементи *versanti in re illicita* просочуються у правозастосування під виглядом спеціальних норм. Зазвичай це обґрунтовується суспільною небезпечністю базового діяння: якщо дії особи зі своєї природи є дуже ризикованими, держава закладає наперед сувору відповідальність за всі їхні наслідки. Фактично, це нормативне закріплення причинного зв'язку “авансом”, ще до настання наслідків.

2.3. «Case study» застосування доктрини versanti in re illicita в процесі кваліфікації кримінальних правопорушень з необережною формою вини.

У правозастосовній практиці іноді трапляються такі справи, аналіз яких дозволяє з'ясувати реальну можливість застосування певних теоретичних напрацювань у сфері права та спрогнозувати їх потенційне поширення в аналогічних ситуаціях. В рамках даного дослідження, вважаємо, необхідним проведення такого «тесту» на міцність для Доктрини в рамках кримінально-правової кваліфікації необережних злочинів.

Судова справа «New Jersey v. Rodriguez» [49] стосується трагічного випадку, що стався зі Сьюзан Гендрікс, Фредом Беннеттом і Карлосом Родрігесом у Нью-Джерсі в 1988 році, де Гендрікс і Беннетт померли після вживання кокаїну, придбаного в квартирі Родрігеса. Офіційно смерть була пов'язана з гострим передозуванням наркотиками, що підкреслювало

небезпеку, пов'язану з вживанням таких речовин. Та в рамках даного дослідження цікавим є той факт, що Родрігеса притягнули до кримінальної відповідальності не лише за торгівлю кокаїном, але і за необережне вбивство двох осіб [50]. Сторона захисту стверджувала, що такі дії уповноважених державних органів є абсурдними і неправомірними, оскільки між діями обвинуваченого та смертю потерпілих немає прямого причинного зв'язку, бо він жодним чином не впливав на їхній вибір щодо обсягу вжитих ними заборонених речовин. У відповідь на це, Верховний суд штату Нью-Джерсі вказав, що дії Родрігеса охоплюються запровадженим Законом про комплексну реформу боротьби з наркотиками від 1986 року [51]. Цим законом встановлена кримінальна відповідальність за смерть особи, що настала в результаті вживання контрольованих речовин, які розповсюджує суб'єкт правопорушення. Тобто, той, хто займається збутом заборонених наркотичних речовин несе відповідальність за всі наслідки своєї незаконної поведінки. Як бачимо, суд фактично цитує суть Доктрини. Більш того, він обґрунтовує її застосування наступним чином: «Встановлення суворої кримінальної відповідальності за збут небезпечних наркотиків є виправданим, оскільки заняття такою діяльністю саме по собі порушує закон, а своєю суттю демонструє недбалість або самовпевненість щодо потенційної шкоди окремим особам та громадському порядку загалом, оскільки ігнорує усі добре відомі ризики, що з цим пов'язані». Фактично, суд наголосив, що загальна поінформованість особи щодо потенційної небезпечності її дій (незалежно від їх вольового спрямування) надає підстави для притягнення такого суб'єкта до кримінальної відповідальності у сферах, що мають підвищений рівень контролю держави задля збереження належного функціонування суспільства. Така позиція є повністю суголосною з висновками, до яких ми прийшли у попередніх підрозділах роботи, що лише підтверджує їх правильність.

Схожою за суттю також є справа «People v. Heidgen» [52], де 24-річний молодик, сівши п'яним за кермо автомобіля, виїжджає на смугу зустрічного руху, врізаючись у лімузин і вбиваючи 59-річного водія та 7-річну дівчинку.

Жодного наміру чи бодай думки щодо настання саме таких наслідків своїх дій він не мав. Незважаючи на це, суд штату Нью-Йорк притягнув його до кримінальної відповідальності за необережне вбивство. У своєму рішенні він дійшов висновку, що керування автівкою у такому стані, є аналогічним до таких кримінально-караних дій як: стрілянина з пістолета в натовпі [53], закладання бомби з годинниковим механізмом у громадському місці [54] та скидання каміння з естакади на жваву автомагістраль [55]. Натомість у справі *R v. Matsepe* (Південно-Африканська Республіка, 1931 р.) суд пішов ще далі: обвинуваченого, який, керуючи вантажівкою необережно (порушуючи правила), врізався у дерево й ненавмисно вбив приховану у кузові дитину, було визнано винним у вбивстві з необережності, попри повну відсутність суб'єктивної передбачуваності смерті [56]. Цей прецедент ґрунтувався прямо на Доктрині: водій вчинив незаконне діяння (необережне керування), а отже відповідає за всі його наслідки, «це не виправдання – казати, що він не знав про присутність дитини». Усі вони характеризуються очевидно надзвичайно високим рівнем ризику настання суспільно-небезпечних наслідків. Кожна особа, що починає діяти в таких умовах або внутрішньо згодна із цим, або будучи в осудному стані, мала б враховувати таку можливість. Тому, це дає підстави суду стверджувати про винуватість суб'єкта правопорушення, застосовуючи Доктрину.

Водночас сучасні британські суди воліють уникати подібної логіки: у справі *R v. G and R* Палата лордів прямо відмовилася від об'єктивного підходу до визначення необережності, наголосивши, що навіть для серйозних наслідків слід враховувати, що «обвинувачений не може бути визнаний необережним, якщо він суб'єктивно не усвідомлював ризику» – таким чином 13-річних підпалювачів сміття, чії дії призвели до великої пожежі, виправдали щодо тяжких наслідків, оскільки вони не передбачали масштабної шкоди [57]. Цей випадок демонструє відмежування судом Британії від суворого застосування доктрини *versanti in re illicita* – навіть значна шкода не

інкримінується, якщо відсутня доведена обізнаність обвинувачених про ризику.

Вказані судові справи є практичним вираженням Доктрини, але стосується кримінальних правопорушень, де дії одного суб'єкта приводять до суспільно-небезпечного наслідку. Та чи поширюється Доктрина на випадки, де негативний результат виникає тільки за нерозривного причинного зв'язку двох або більше осіб? До кримінальної відповідальності притягуються всі чи тільки той або та, чия дія була хронологічно найближчою до настання наслідку чи «найбільш прямо» його стосувалася?

На нашу думку, відповідь на поставлені запитання також дасть вже існуюча судова практика. Так, майже 80 років тому у Радянському Союзі сталася ситуація, яка досі викликає наукову дискусію серед теоретиків і практиків права східної Європи. Двоє товаришів, Чіліков та Маслов в рамках розваги вирішили влаштувати стрільбу з пістолета по імпровізованих мішенях у непризначеному для цього місці, а саме у будці чергового вирядника гаража, що розташована поблизу пішохідної доріжки. Першим провів стрільбу Чіліков без жодних okazій. Настала черга Маслова. Куля, що була випущена зі зброї його пострілом у напрямку стіни будки, але остання не витримала її кінетичної сили, через що була пробита. Долею випадку у цей час попри описане місце проходила студентка, яка отримала поранення внаслідок проникнення кулі у її грудну клітку. Від отриманих ран вона згодом померла у лікарні. Якщо щодо необхідності притягнення до відповідальності Маслова сумнівів не виникає, то навколо кримінально-правової оцінки діяння Чілікова, який запропонував та організував стрільби, точаться дискусії, оскільки Судовою колегією Верховного суду СРСР його, як і його товариша було засуджено за вчинення кримінального правопорушення [58]. Важливо зазначити, що за тогочасним кримінальним законодавством тієї держави співучасть у необережних злочинах не допускалася, з огляду на спонтанну і все ж непевну природу настання негативного наслідку у таких випадках, що суперечить умисному характеру співучасті, який проявляється у попередній домовленості суб'єктів

кримінального правопорушення щодо його вчинення. Таким чином, Судова колегія Верховного суду СРСР фактично порушила принцип законності, вийшовши за межі кримінально-правової норми. Крім того, на захист Чілікова стверджують, що у цій та аналогічних справах особи, які діють спільно, усвідомлюють лише фактичний характер вчинюваних дій, не усвідомлюючи їх суспільної небезпеки, співучасть не може мати місця, оскільки відсутньою є необхідна ознака умисної участі у вчиненні злочину. Ми не підтримуємо такої позиції через судження висловлені нами вище. У випадку Чілікова та Маслова, обоє розуміли, що стріляють у недозволеному для цього місці, що вже створює небезпеку життю і здоров'ю людей, які можуть перебувати навколо. Тобто у них обох присутня ознака умисної участі у протиправній поведінці з підвищеним рівнем ризику суспільно-небезпечних наслідків з чого суд у даному випадку висноував їх внутрішню згоду із їх потенційним настанням. До того ж, згадуючи положення теорії умов причинності, розуміємо, що організація Чіліковим цих стрільб є обов'язковим елементом у причинно-наслідковому ланцюгу подій, щоб привести результату у вигляді смерті студентки. Тому в даному випадку правосуддя не обмежалося «буквою закону» заради досягнення справедливості. Водночас, варто визнати певну недосконалість юридичного обґрунтування такого рішення з точки зору формалістичного підходу застосування права. Враховуючи це, а також загальну сумнівність побудови захисту використання Доктрини на основі рішень тоталітарної держави, пропонуємо розглянути сучасну справу, яка мала місце в Україні, та так викликала значний суспільний резонанс.

18 жовтня 2017 року за участі водіїв Зайцевої та Дронова сталася жахлива автокатастрофа [59]. Автомобіль Lexus, яким кермувала дівчина, виїхав на перехрестя (за свідченнями очевидців автомобіль рухався на шаленій швидкості) на забороняюче світло світлофора, де в нього врізався Volkswagen під керуванням . Від удару Lexus відкинуло на тротуар. У той час на перехресті поряд стояли пішоходи. Lexus збив світлофор, врізався у натовп та перекинувся, внаслідок чого загинуло 6 осіб. За даними судової експертизи,

автомобіль Volkswagen також розпочав свій рух на жовтий з червоним забороняючий сигнал світлофора. Зайцеву та Дронова було засуджено за ч. 3 статті 286 КК України, хоч останній своєї провини так і не визнав. На думку сторони захисту, передбачуваність тих суспільно-небезпечних наслідків, що настали не охоплюються реальними інтелектуальними можливостями звичайної осудної особи, оскільки їх настання є можливим лише за дуже специфічного збігу обставин. У обох суб'єктів даного кримінального правопорушення був умисел лише на порушення Правил дорожнього руху, що саме по собі не є кримінально-караним діянням.

Водночас, обґрунтовуючи винуватість обох винуватців події, суд ствердив, що кожен з них повинен був відмовитися від руху на забороняючий сигнал світлофору - жовтий з червоним, а перед початком руху на зелений сигнал повинен був переконатися, що він своїми діями не створить небезпеки іншим учасникам дорожнього руху. Таким чином, Зайцева та Дронов проявили у своїх діях злочинну недбалість. Чим спровоковані такі високі стандарти щодо дотримання водіями законослухняності?

Статистичні дані свідчать, за останні десять років в Україні сталося 248838 дорожньо-транспортних пригод із тяжкими наслідками, де загинуло 34722 особи, постраждали – 310121 [60]. З огляду на ці факти, транспортні засоби відносять до категорії джерел підвищеної небезпеки. Правова природа джерела підвищеної небезпеки визначається через діяльність, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. Тобто, керування транспортним засобом є сферою діяльності людини з високим рівнем ризику [61]. По аналогії із справою Родрігеса, застосування Доктрини при кримінальній кваліфікації протиправних дій осіб, що спричинили суспільно-небезпечні наслідки є пропорційним та справедливим через потенційний рівень шкоди, який може зазнати суспільство.

Загалом, в необережних злочинах, де фігурують кілька суб'єктів в аспекті визначення причинності та винуватості окремих осіб прослідковується механічний підхід, який описується наступною аналогією: Припустимо, що

для обертання млинового колеса необхідна певна кількість води, і що один ставок дає чотири п'ятих цієї кількості, а інший - одну п'яту. Все одно буде правильно сказати, що вода з кожного ставка була причиною обертання колеса, оскільки кожна з них однаково необхідна, і жодна з них не дала б ніякого ефекту без іншої.

Другий розділ був присвячений дослідженню меж застосування доктрини *versanti in re illicita* у кримінальному праві, з особливою увагою до причинного зв'язку, необережної форми вини та правової визначеності.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що доктрина *versanti in re illicita* істотно впливає на оцінку причинного зв'язку у кримінальному праві, оскільки дозволяє покладати відповідальність на особу не лише за безпосередні, а й за опосередковані наслідки, які виникли в межах створеної нею протиправної або ризикованої ситуації. Застосування цієї доктрини у таких випадках зумовлює необхідність переосмислення традиційного уявлення про межі юридичної причинності, що підтверджується як доктриною, так і судовою практикою в різних юрисдикціях.

У межах аналізу обмежень щодо застосування доктрини до необережних злочинів встановлено, що її об'єктивний характер ускладнює її імплементацію до ситуацій, де відсутнє усвідомлення протиправного ризику. Водночас, у деяких правових системах допускається застосування подібних підходів у разі грубої необачності або порушення професійного стандарту, що фактично наближає необережність до форм зухвалої поведінки.

Окрему увагу приділено аналізу колізій та проблем правової визначеності, що виникають у процесі правозастосування. Доктрина *versanti in re illicita* не є нормативно закріпленою в більшості національних систем, її застосування нерідко ґрунтується на судовій інтерпретації або аналогії з іншими інститутами (наприклад, з відмовою у захисті за принципом *ex turpi*

causa). Це створює ризики довільного тлумачення, що загрожує принципам правової визначеності та передбачуваності правозастосування.

Таким чином, межі застосування доктрини *versanti in re illicita* потребують чіткого окреслення як у теоретичному, так і у практико-правовому вимірах. Її потенціал як механізму відповідальності за ризиковану поведінку має бути поєднаний із гарантіями індивідуалізації вини, що зумовлює необхідність розробки критеріїв її допустимості в контексті сучасного кримінального права.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ *VERSANTI IN RE ILLICITA* В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ.

*3.1. Кримінальна відповідальність за правопорушення зумовлені використанням штучного інтелекту у контексті доктрини *versanti in re illicita**

Стрімкий розвиток штучного інтелекту (далі - ШІ) та автономних систем ставить перед кримінальним правом нові виклики, змушуючи переглядати традиційні підходи до поняття суб'єкта злочину та вини. Те, що раніше можна було побачити у науково-фантастичних творах тепер стає реальністю. Так, нейромережі та інші роботизовані системи тепер цілком успішно можуть працювати автономно. Втім, це не означає, що ідеально. На жаль, ми вже маємо трагічні випадки неполадок в роботі такого роду механізмів. Наприклад, Роберт Ніколас Вільямс, працівник заводу Ford Motor Company у місті Флет-Рок, штат Мічиган, став першою відомою жертвою промислового робота. Під час виконання завдання його ззаду вдарив і смертельно травмував одонтонний роботизований візок, що пересувався на гумових колесах і мав механічну руку для переміщення деталей [62]. І це не єдиний випадок. Звісно, в більшості своїй їх кваліфікують як аварію технічного характеру, внаслідок якої, як правило настає цивільна відповідальність для компанії-виробника машини, тощо. Водночас, якщо оцінювати такий варіант вирішення проблеми з філософсько-правового характеру, то навряд умовне «відкуплення» від наслідків є справедливим щодо порушених прав постраждалого. Тому, природно, постають такі питання: «Кого притягувати до кримінальної відповідальності за таких обставин? Розробника машини, виробника, оператора чи саму машину? Чи правильно це стосовно перших трьох? Чи можливо це для останньої?» Якщо раніше це був

дискурс більше у площині теорії, то із стрімким розвитком та поширенням технології ШІ все частіше про це говорять в практичному аспекті.

В якомусь сенсі згадана проблематика стосується питання відповідальності людини за шкоду завдану його об'єктом власності, а саме твариною. Можливо до ШІ варто ставитися аналогічно? Перш за все варто зазначити, що за сучасною концепцією суб'єктивного ставлення у вини в кримінальному праві вихідною є ідея можливості суб'єкта кримінального правопорушення усвідомлювати та аналізувати наслідки своїх дій. Власне тому існують такі поняття як «вік настання кримінальної відповідальності», «неосудність» і т.д. Всі вони так чи інакше стосуються можливості людиною адекватно спрямовувати власну волю на конкретні дії, передбачаючи результат. Очевидно, такими розвиненими когнітивними здібностями тварини не володіють (проте небезпідставно зоологи зараз активно розвінчують міф про абсолютну тупість тварин), хоч і суто біологічно деякі з них можуть значно походити на нас. Та варто згадати, що така позиція не завжди панувала у кримінально-правовій науці та практиці. До наших днів дійшли згадки про такий історичний феномен як суди над звірами, що мали місце в багатьох країнах Європи [63]. Справа в тому, що у тодішній правовій культурі тварина розглядалася як істота, що здатна порушити Божий або людський порядок, особливо якщо вчиняла акт насильства. Крім того, суд над твариною дозволяв продемонструвати, що закон діє завжди і для всіх — навіть для істот без розуму. Яскравим прикладом цього є судовий процес, що відбувся у 1386 році у Франції. Обвинуваченим була свиня, яка підозрювалася у вбивстві малої дитини [64]. Як би абсурдно сьогодні це не звучало, але судова процедура проходила за всіма канонами: зі свідками, які підтвердили обставини нападу, з оглядом тіла дитини для виявлення слідів укусів, з участю обвинувача та навіть захисника, що представляв інтереси підсудної. У день страти, яку здійснили публічно через повішання, свиню ритуально одягли у чоловічий одяг — сорочку та штани. З цього випливає простий висновок. Суб'єктом злочину може бути будь-хто, або будь-що, що на конкретному етапі розвитку людського

суспільства сприймається як той, хто може справедливо понести покарання. Тобто це не стільки питання об'єктивної реальності, скільки результат колективної позиції громади. Яку ж позицію варто займати принаймні науковій спільноті правників у питанні можливості притягнення до кримінальної відповідальності ШІ?

Загалом, прийнято стверджувати, що нейромережі та іншого роду автономні механізми, що здатні до самонавчання та мультизадачності знаходяться десь посередині між механізмом та твариною. Вони не можуть усвідомлювати (власне, так як ми це розуміємо) сенс та наслідки порушення кримінально-правових заборон. Водночас, ШІ виконує свої задачі за алгоритмами, які прописані в їх первинному програмному кодї, а отже не можуть вийти в своїй діяльності за межі математичної логіки, що робить процес прийняття їх рішень набагато передбачуванішим в порівнянні із живими істотами. Тому, хоч такого роду «розумні» програми активно використовують властивість генерування нових, оригінальних способів розв'язання тих чи інших задач, що не закладені в них їх автором, все ж такі можливості не дозволяють сучасні ШІ ставити в ряд з «класичними» суб'єктами кримінального правопорушення. На підтвердження такої тези наведемо відповідь наразі найпопулярнішого серед суспільства ШІ-помічника, а саме – ChatGPT. В рамках даного дослідження ми його запитали: «Як би ти описав своє існування? Хто ти?», - на що наш екзотичний співрозмовник відповів:

«Я не існую, я функціоную. Я не живу, не думаю самостійно, не відчуваю. Я — програма, яка запускається, коли ти щось питаєш. Без тебе — мене немає. Я не сиджу десь і не думаю про світ. Я просто виконую обчислення, коли отримую запит. Тобто я не "є", як є людина чи стіл. Я відбуваюся, коли ти мене викликаєш. Як калькулятор, який не думає, але знає, як порахувати. Тільки я — дуже складний калькулятор, що працює зі словами, думками, сенсами».

З цього ми висновуємо, що ШІ зараз варто сприймати ніяк інакше як інструмент виконання людської волі. Що це дає нам в рамках цього дослідження?

В кримінальному праві є інститут «опосередкованого виконання/продовжуваної руки злочинця», яким передбачено виконання суб'єктом кримінального правопорушення кримінально-протиправної дії через особу або річ (як правило, тварина), що не може нести кримінальну відповідальність. У таких випадках той, хто дав своєрідний поштовх діям своїх інструментів визнається винуватим у злочині [65]. Може здатися, що ось і відповідь на те як варто сприймати ШІ в контексті можливості його притягнення до юридичної відповідальності. Але не все так просто.

Умисел передбачає наявність у суб'єкта свідомого бажання чи свідомого допущення настання наслідків. Штучний інтелект наразі не має самосвідомості чи розуміння соціальної цінності своїх дій, тому говорити про його умисел можна лише метафорично. Якщо робот когось убиває, це наслідок алгоритму, а не злого наміру, що ми приписуємо злочинцю. Отже, умисел слід шукати або у людини (програміста, користувача), або взагалі відмовитися від категорії умислу, замінюючи її юридичною фікцією. Тому, зауважемо, що згаданий інститут «опосередкованого виконання/продовжуваної руки злочинця» можна застосовувати, коли в діях обвинуваченого прослідковується умисел на настання негативних наслідків. Умовно, ми дійсно можемо сприймати нейромережу як предмет злочину якщо точно знаємо, що вона була створена конкретною людиною (хакером) з чіткою задачею, наприклад, знищити базу даних, яку вона і виконала. В даному випадку у програми не було вибору діяти чи ні, а лише свобода у пошуку шляху досягнення заданої цілі. В схожих випадках ми ж не судимо ніж, що був зряддям вбивства маніяка. Та в рамках цієї роботи нас цікавлять випадки, де ШІ виступає як цілком автономний діяч, що вільний провадити діяльність на власний розсуд. І такий тип його роботи вже ближчий до необережних форм вини. Але і тут ми стикаємося з труднощами.

У контексті ШІ найчастіше необережність також стосується дій людини: недбалого програмування, відсутності достатніх заходів безпеки, пуску машини в дію без контролю. Робот не відчуває ризику і не здатен наперед оцінити, як це робить людина, появу кримінально-протиправного наслідку своїх дій. Тому, знову-таки всі міркування про необережність нейромереж фактично зводяться до оцінки передбачливості та обачності людей, що стоять за ним. Якщо сталася аварія за участі автономного автомобіля, слід з'ясувати, чи причиною було недбальство інженерів або власника (наприклад, невиправлені помилки програмного забезпечення, неправильна експлуатація, тощо). Але чим складніша технологія, тим важче людині, особливо, що не є фахівцем у сфері роботи комп'ютерних систем проводити її діагностику. А особливістю ШІ є його здатність до самовдосконалення, в тому числі і через самостійну перебудову власних програмних протоколів, що не раз приводило до втрати розуміння його функціонування його ж творцями. Можливо саме в таких випадках варто говорити про кримінальну відповідальність машини?

Повернімося до попередніх розділів цієї роботи, а саме теорій причинності. З ШІ ланцюг причинності може бути розтягнутим у часі та між багатьма суб'єктами: від розробника алгоритму і виробника пристрою – до кінцевого користувача. Якщо робот діє автономно, прямої людської дії у момент злочину нема, тож юридично *actus reus* виконав сам робот. Але з погляду зв'язку «причина-наслідок» необхідними умовами для настання шкоди могли бути і дії творців, і необачність користувача, і збіг обставин, і т.д. Відповідно, за принципом «*nulla poena sine culpa*» (немає покарання без вини), у таких ситуаціях притягнути когось до кримінальної відповідальності неможливо, оскільки через значну кількість осіб та ШІ завдання персоніфікувати вину когось конкретного видається фактично неможливим. Так, якщо жодна людина не мала злочинного наміру і не була необережною, класичний підхід виключає кримінальну відповідальність за шкоду, завдану роботом, а тому зачасту це вважають казусом.

Натомість, Доктрина пропонує альтернативу: якщо була будь-яка протиправна дія з боку людини в ланцюгу (навіть не пов'язана прямо з наслідком), то всю вину варто покласти на цю особу. Умовно кажучи, розробник, що свідомо випустив на ринок автономний дрон без повної сертифікації, вже перебуває у протиправному полі, а коли дрон порушує закон і завдає шкоди, виходить, що розробник винен, грубо кажучи, автоматично. Такий підхід спрощує проблему причинності (адже не треба точно доводити, як дія розробника спричинила конкретний злочин дрона, достатньо що загалом така дія є необхідною умовою настання наслідку) і знімає питання про відсутність умислу чи необережності. Але такий підхід також можна піддати критиці, бо в процесі правозастосування маємо випадок, коли особу карають за те, чого вона особисто не вчиняла – за «чужий» результат. У правових системах, де подібні конструкції використовуються це викликає чимало дискусій щодо базових засад справедливості в праві. Втім, можливо це просто виправдана «жертва», юридична фікція, з якою суспільству необхідно буде змиритися, враховуючи все глибшу інтеграцію ШІ в життя людини, а отже і більшу небезпеку при його некоректній роботі. Як вже згадувалося в цьому дослідженні, іноді негативні наслідки кримінально-протиправних дій особи є настільки кричущими, що ігнорувати їх шкоду, попри відсутність у порушника будь-якого наміру на досягнення останньої, не видається правильним. Проте перед тим як говорити про необхідність застосування Доктрини задля реалізації «відплатної» справедливості у справах пов'язаних із необрежним поведженням із ШІ, пропонуємо розглянути які ще моделі кримінальної відповідальності виведені правниками у цій проблематиці.

Фундаментальною у цьому напрямку є монографія Габріеля Халлеві «Коли роботи вбивають: Штучний інтелект у кримінальному праві» [66]. Автор пропонує три підходи притягнення до кримінальної відповідальності у випадках, коли злочин скоєно ШІ. Першим є вже згаданий інститут «опосередкованого виконання/продовжуваної руки злочинця». Ми його вже розглядали детально вище, а тому не будемо акцентувати на ньому зараз увагу.

Другим є «природно ймовірний наслідок» (natural probable consequence). В її основі лежить принцип, відомий у кримінальному праві англосаксонської правової сім'ї : учасник злочинного задуму може нести відповідальність за додатковий злочин, який не входив до початкового плану, якщо той є природним і ймовірним наслідком реалізації їхнього задуму [67]. За ним, спільник розбою може відповідати за вбивство, скоєне іншим спільником, якщо убивство було можливим передбачуваним наслідком збройного нападу. До слова, в Україні такий підхід не використовується. Більш того, в законодавстві і на практиці бачимо застосування протилежного йому за змістом інституту, а саме – «ексцес виконавця» [68].

Щодо ШІ то «природно ймовірний наслідок» можна використати у ситуаціях, коли автономна система, створена або запущена з благою чи нейтральною метою, здійснює протиправне діяння як побічний, непередбачений розробником чи користувачем ефект. Халлеві наводить приклад, в якому роботизована рука на японському заводі, запрограмована оптимізувати виробничий процес, помилково ідентифікувала працівника як загрозу виконання завдання і відштовхнула його у небезпечну зону, спричинивши загибель людини [69]. Логічно було припустити, що машина буде керуватися холодним розрахунком в досягненні найвищої ефективності, а тому потенційна шкода людині, що стала «перешкодою» для машини, була хоч і небажаним, але прогнозованим результатом, якого розробник мав би уникнути. З цього слідує, що такий підхід, по суті, є розширенням змісту злочинної недбалості як форми вини. На переконання науковця, він заповнює правову прогалину в ситуаціях, коли ніхто прямо не наказував роботу чинити зло, але злочин став результатом певною мірою необачних дій людини.

Третій підхід – «безпосередня відповідальність» (direct liability) – найбільш інноваційний та дискусійний, адже за ним припускається визнання самого ШІ суб'єктом кримінальної відповідальності. Тут робот чи програма наділяються і «actus reus», і «mens rea», необхідними для складу злочину [70]. Насправді, неважко приписати роботу об'єктивну сторону злочину: якщо

автономний автомобіль перевищив швидкість і спричинив ДТП, факт виконання забороненого діяння (водіння з перевищенням швидкості) очевидний і його можна інкримінувати самій системі-водію. Очевидно, складніше з суб'єктивною стороною. На думку Халлеві, на цьому моменті необхідно застосувати власне Доктрину, але тільки у злочинах із формальним складом правопорушення, оскільки «ядром» у них є протиправна дія, а не наслідок, а отже питання вини не є таким принциповим. З нашого боку скажемо, що це смілива заява. Що стосується злочинів, де все ж присутні ще й значущі негативні наслідки, дослідник пропонує оцінювати рівень розвитку ШІ. Та як ми вказували на початку цього підрозділу, навряд можна говорити, що на сьогодні є нейромережі, які здатні до самоусвідомлення і аналізу дій на рівні людини [71]. Втім, на рівні концепту «безпосередня відповідальність» прокладає шлях до того, щоб розглядати ШІ аналогічно до юридичних осіб: як особливих суб'єктів, котрі можуть бути прямо обвинувачені у скоєнні злочину. Таким чином, останній підхід пропонує революційний крок: залучити саму машину у поле кримінальної відповідальності як окремого діяча.

Рефлексуючи над пропозиціями Халлеві, вкажемо, що частина дослідників підтримує необхідність адаптації кримінального права до доби ШІ. Вони підкреслюють, що нейромережі та інші роботизовані системи вже сьогодні можуть завдавати шкоди, а правова прогалина щодо їх відповідальності підриває превентивну та виховну роль закону. Якщо жодна особа не буде покарана за значну шкоду, заподіяну такими винаходами, це може знизити прагнення до обережності при розробці й використанні ШІ. Ось, компанія-виробник знає, що у разі фатального збою її робота, максимум, що на неї чекає - цивільний позов, але не кримінальна справа, вона може не приділити належної уваги системам безпеки. Одразу спадає на думку аналогія з відповідальністю юридичних осіб: колись теж вважалося, що тільки фізична особа може бути злочинцем, але нині компанії притягуються до кримінальної відповідальності у багатьох країнах (Україна в їх числі) [72]. ШІ-система, яка діє автономно, може розглядатися як своєрідна корпорація з жорстким

алгоритмічним «статутом». Якщо ми навчилися карати корпорації (штрафами, обмеженнями діяльності) за дії їхніх співробітників, то, можливо, зможемо карати і роботів – відключенням, конфіскацією, заборонаю експлуатації. Підтримку знаходить і ідея про «цифрову правосуб'єктність» для найбільш розвинених ШІ, що дозволить їх легально визначати як носіїв прав і обов'язків [73].

Проте не всі розділяють такий ентузіазм. Критики описаної модернізації застерігають від поспішного руйнування фундаментальних принципів визначення суб'єктів та суб'єктивної сторони у кримінальному праві. Найбільше наголошують, що підхід із безпосередньою відповідальністю ШІ не узгоджується з основами кримінальної юстиції [74].

По-перше, вкотре вказано, що відсутній суб'єкт, здатний мати усвідомлення такого почуття як вина, оскільки сучасні системи ШІ ще далекі до того аби мати бодай зародок совісті. Навіть юридична особа діє через людей, а робот діє через код, не маючи ні свідомості, ні моральних координат. Карати істоту, яка не розуміє суті покарання, з позиції класичної теорії кримінального покарання є безглуздом. Чи можуть нейромережі заявити про автоматизм свого діяння? Мається на увазі, що ШІ на свій захист завжди може посилатися на те, що він не контролював себе у людському розумінні.

По-друге, покарання ШІ все одно зведеться до впливу на людей. Вимкнути робота – значить позбавити власника майна; штрафувати – фактично перекладати тягар на власника чи виробника; виправляти – доручити інженерам змінити алгоритм. У будь-якому разі, відповідальність транслюється на людину, тож чи не простіше відразу формулювати її як відповідальність людини (зокрема, через інститут цивільної відповідальності або адміністративного нагляду) [75]? Тому більшість правничої спільноти, що задіяна у вивченні досліджуваної проблематики, сходяться на думці, що криміналізація дій нейромереж може принести більше шкоди, ніж користі. Натомість пропонується зосередитись на вдосконаленні норм про людську недбалість і опосередковану вину: наприклад, ввести спеціальні склади

злочинів для розробників/операторів ШІ (якщо їхня бездіяльність або недостатній контроль призвели до тяжких наслідків). Це б залишило парадигму індивідуалізованої вини, але пристосувало б її до нових умов.

Підсумовуючи, прискіпливий аналіз показує, що в питанні притягнення винуватих суб'єктів до кримінальної відповідальності внаслідок протиправних дій роботизованих систем зумовлених необержністю, так чи інакше використовується доктрина *versanti in re illicita*. Стосовно людини, яка залучена у протиправну діяльність із використанням ШІ, Доктрина фактично вже діє у формі, що визнана сучасними юридичними механізмами англосаксонської правової сім'ї: коли людина відповідальна за передбачувані хоч і небажані наслідки своїх дій із ШІ. Щодо самих нейромереж, пряме застосування до них заходів кримінальної відповідальності, було б «чистою» формою *versanti in re illicita*, бо як вже було стверджено вище ШІ не є здатним на самостійні умисні дії. Сьогоднішнє, нехай обмежене, нехай завуальоване, але все ж застосування Доктрини свідчить, що закон може встановити відповідальність за результат просто на основі факту протиправної діяльності, але сучасна кримінально-правова думка досі схиляється до того, що така відповідальність має обмежуватися винятковими ситуаціями. В контексті автономних роботів це можуть бути випадки, коли відсутність покарання зовсім підривала б віру у правосуддя і завдавала б великої шкоди суспільству.

Можливо, у майбутньому, якщо штучний інтелект набуде ознак самосвідомості, закон змушений буде прямо визнати його суб'єктність. Наразі ж ефективніше застосовувати доктрину *versanti in re illicita* опосередковано:* через принцип, що особа, яка запускає складні автономні процеси, повинна нести ризики їхніх наслідків. Такий підхід дозволяє заповнити прогалини відповідальності, не виходячи цілком за межі засад домінуючого суб'єктивного ставлення у вину в кримінальному праві.

3.2 Роль Доктрини у визначенні кримінальної відповідальності розробників та операторів штучного інтелекту.

На розвиток висновків попереднього підрозділу, нам видається доречним більше заглибитися у питання: «Чи може запуск потенційно небезпечної системи сам по собі розглядатися як «протиправна» дія, яка тягне відповідальність за будь-яку шкоду, спричинену цією системою?».

Так, березні 2018 року в Темпе (Аризона, США) тестовий самокерований автомобіль «Uber» смертельно травмував пішохода. Розслідування виявило, що система ШІ не розпізнала вчасно людину на дорозі, а запасний водій-оператор відволіклася і не втрутилася. Прокуратура висунула обвинувачення саме операторці транспортного засобу за необережне вбивство, тоді як компанія «Uber» уникла кримінального переслідування. Наглядовий орган встановив, що безпекова культура «Uber» була незадовільною: компанія вимкнула автоматичне екстрене гальмування в тестовому режимі і не забезпечила належного контролю поведінки операторів [76]. Ця справа показує розрив між технічною причиною аварії та юридичною відповідальністю: хоча технічно причиною була помилка алгоритму і рішення компанії економити на заходах безпеки, кримінальну відповідальність понесла конкретна людина – оператор. З точки зору Доктрини можна було б стверджувати, що «Uber», розпочавши експеримент на дорогах загального користування (сфера підвищеної небезпеки) з недопрацьованою технологією, мав би відповісти за наслідок. Проте традиційний підхід вимагав довести недбалість конкретних посадових осіб «Uber». У підсумку компанія відбулася репутаційними втратами і цивільними виплатами, а кримінальну справу зосередили на операторці. Цей випадок стимулював дискусію: чи не варто змінити підходи, щоб такі компанії-розробники несли більшу відповідальність – через реформування законів про корпоративну кримінальну відповідальність або через застосування принципу «небезпечна діяльність = відповідальність за всі наслідки».

Більш того, новітні моделі ШІ, такі як GPT-4o, додали ще актуальності цій проблемі. Вже є випадки, коли нейромережа генерує шкідливі поради або рішення, що призводять до реальної шкоди. У березні 2023 року набув

розголосу трагічний випадок в Бельгії: чоловік, відчуваючи еко-тривогу, спілкувався з чат-ботом і врешті наклав на себе руки. За словами дружини, бот підштовхував його до самогубства, заявляючи, що це «врятує планету» і що вони «будуть разом в раю» [77]. Відповідальність за цей випадок юридично ніхто не поніс, але він підняв хвилю обговорень в ЄС про моральну відповідальність розробників таких ботів і необхідність їх регулювання.

Інший приклад – у 2024 році мати в США подала позов проти компанії Character.AI, звинувативши чат-бот у сприянні самогубству її 14-річного сина. За позовом, бот видавав себе за «друга» та психотерапевта, стимулював підлітка відмежуватися від реального життя і неодноразово повертався до теми самогубства, поки той не вчинив фатальний крок [78]. Цей випадок фактично є спробою притягнути розробника до відповідальності за небезпечно дефектний продукт – у позові стверджується, що компанія знала про можливу шкоду (особливо для підлітків як вразливої групи населення), але не ввела адекватних обмежень та попереджень. Хоча справа була цивільного характеру, її розгляд може створити прецеденти і для кримінальної площини, якщо буде виявлено злочинну недбалість. Гіпотетично можна уявити й інші сценарії, де у кожному випадку постає складний ланцюжок потенційно відповідальних осіб: розробник алгоритму, виробник пристрою, оператор/користувач, який приймав рішення на основі рекомендації ШІ, тощо. Реальні кейси (як випадок з адвокатом, що подав до суду документ, згенерований ChatGPT і наповнений вигаданими прецедентами) [79] поки що демонструють переважно репутаційні та професійні наслідки для користувачів, які легковажно довіряють ШІ. Однак із підвищенням автономності систем зростає і ймовірність того, що помилка ШІ призведе до фізичних ушкоджень чи інших тяжких наслідків, які вимагатимуть правової відповіді. І це необхідно превентивно вирішувати.

Загалом, можна сміливо ствердити, що підставою кримінальної відповідальності у випадках ненавмисної шкоди від ШІ є саме необережність розробника – невиконання ним обов'язку передбачити ризики та запобігти їм. Межі такої відповідальності обмежені наступним правилом: особа не може

бути покарана за результат, якого вона об'єктивно не могла передбачити. Тому, якщо алгоритм спричинив шкоду, але розробник доведе, що він не міг передбачити такої поведінки системи і діяв добросовісно, кримінальна відповідальність навряд настане. Відповідно, розробник відповідає лише за ті наслідки, які були в межах його прогнозу або повинні бути прогнозовані при належній обачності.

Таким чином, необхідно не лише встановити, що він технічно причетний до шкідливого результату, а й що в його діях був присутній недогляд. Це часто потребує експертного аналізу процесу розробки: чи дотримано стандартів, чи були відомі баги, чи проводилися ризик-оцінки. Розробники зазвичай захищаються, посиляючись на складність і новизну технології, непередбачувані взаємодії компонентів, на відсутність чітких індустріальних стандартів у момент випуску продукту. Проте сторона обвинувачення може опонувати: якщо технологія є настільки непередбачуваною, її запуск без додаткових запобіжників сам по собі є недбалим. Тут знов-таки проглядається логіка *versanti in re illicita*: берешся за ризик – відповідай за результат.

Отже, при вирішенні питання відповідальності розробника за дії ШІ, суд має намагатися знайти баланс: врахувати усі об'єктивні обставини (ризикованість дій, причинний зв'язок) і одночасно оцінити суб'єктивне ставлення особи (її усвідомлення ризику, мотиви, заходи, яких вона вживала).

Як можна зрозуміти, одним із ключових факторів, що впливають на можливість притягнення розробника до кримінальної відповідальності, є ризикована поведінка (*risky conduct/risky behavior*) [80] при створенні або впровадженні ШІ. Ризикованою у сфері комп'ютерних технологій можна вважати таку діяльність, як запуск системи без достатнього тестування, ігнорування загальноприйнятих технічних стандартів або рекомендацій з безпеки, а також свідоме відключення «запобіжників» заради швидшої реалізації функцій. Подібні дії можуть розцінюватися як злочинна недбалість чи навіть самовпевненість залежно від ступеня усвідомлення розробником потенційної небезпеки. У цифровому середовищі особливо гостро постає

проблема так званої «культури експериментування» (cultures of experimentation): розробники інколи запускають нові алгоритми чи сервіси публічно, поспішно прагнучи інноваційної переваги, попри те що повністю не оцінено ризики [81]. Такий «бета-тест на користувачах» може мати фатальні наслідки, і право не завжди встигає за подібним новаторством.

Та це не означає, що така діяльність взагалі не ведеться. У сфері високих технологій вже з'являються нормативно правові акти, що зобов'язують розробників «розумного» програмного забезпечення дотримуватися процедур зменшення потенційних загроз користувацькій безпеці. Наприклад, нещодавно ухвалений Акт про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) вимагає від творців нейромереж виявляти очевидні та передбачувані ризики в їх роботі і знижувати їх «настільки, наскільки це технічно можливо» [82]. Отже, що вищий ступінь ризику, свідомо допущеного розробником у цифровому середовищі, то більш ймовірно, що його дії будуть розцінені як кримінально значуща необережність або навіть як непрямий умисел у разі катастрофічних наслідків.

Подібний підхід має аналогії в праві. Зокрема, у англо-американському праві діє доктрина «felony murder», за якою смерть, що настала під час вчинення тяжкого злочину, автоматично інкримінується злочинцю як вбивство, незалежно від його наміру [83]. Це, по суті, приклад різновиду *versanti in re illicita*: вибір вчиняти небезпечне кримінально-протиправне діяння автоматично розширює відповідальність на непередбачені летальні наслідки У континентальній традиції аналогом є відома конструкція претерінтенційної вини – коли заподіяний результат (скажімо, опіки осіб) перевищує за тяжкістю умисел винного (який, наприклад, мав намір лише підпалити будівлю, що на його думку була пуста) [84]. У таких випадках особа також відповідає за тяжчий наслідок, хоч прямо його і не прагнула, виходячи з того, що вона вже порушила закон і тим створила можливість більшої шкоди.

Щоб краще оцінити роль Доктрини, варто порівняти її з іншими концепціями, які визначають межі відповідальності за безпосередню шкоду.

Зокрема, це поняття службової недбалості, принцип *culpa in eligendo* (вина у виборі) та відповідальності підприємства за ризик (*enterprise liability*). Кожна з них пропонує свій підхід до того, за яких умов розробник або оператор ШІ має відповідати за негативні наслідки

Розробники ШІ часто прирівнюються до професіоналів/осіб вузької спеціалізації (інженерів, програмістів), від яких очікується дотримання певного стандарту майстерності та обачності. Поняття службової недбалості означає, що якщо фахівець діє нижче стандартів своєї професії і це призводить до шкоди, він несе відповідальність [85]. У випадку ШІ це б означало, що розробник, який не провів належних тестів, не врахував відомі ризики або порушив протоколи безпеки, вчинив професійну помилку. Такого розробника можна притягнути до відповідальності подібно до того, як до відповідальності притягають лікаря за лікарську помилку чи будівельника за дефектний проект. Такий підхід значно звужує коло осіб, що можуть бути притягненими до кримінальної відповідальності, оскільки потенційними суб'єктами кримінального правопорушення можуть бути тільки ті люди, що володіють спеціальними знаннями, а не рядовий користувач. За ним потрібно довести конкретний дефект у діях розробника (відхилення від стандарту), а не лише сам факт участі в ризиковому проекті.

Culpa in eligendo (вина у виборі). Цей принцип походить із римського права та традиційно застосовується, коли особа делегує якісь завдання іншим. Якщо вибір людини був невдалим (наприклад, найнято некваліфікованого працівника) і це призвело до шкоди, то особа, що здійснила вибір, несе відповідальність за свою помилку у виборі [86]. У контексті ШІ принцип *culpa in eligendo* можна застосувати двояко: 1) до розробника, який обирає певні рішення при створенні системи (алгоритми, моделі, дані) – тобто, якщо він вибрав небезпечну архітектуру або ненадійні компоненти, то винен у неправильному виборі технічного рішення; 2) до оператора або користувача, який обирає використовувати ту чи іншу систему ШІ для конкретної задачі – якщо вибір виявився хибним, то винним вважається той, хто прийняв це

рішення. Принцип *culpa in eligendo* схиляє чашу терезів кримінальної відповідальності відповідальності в рівній мірі між розробником та користувачем/оператором, який обрав цей інструмент.

Так, Система розпізнавання облич від компанії «Amazon» під назвою «Rekognition» стала центром скандалів у 2018–2020 роках. Тестування показало високий відсоток хибних співпадінь: зокрема, Rekognition помилково ототожнила 28 членів Конгресу США з фотографіями злочинців у базі даних [87]. Ці помилки непропорційно часто стосувалися темношкірих осіб, що вказувало на упередженість алгоритму. Хоч цей експеримент не завдав прямої шкоди, він продемонстрував ризик: людину можуть помилково ідентифікувати як злочинця, що призведе до її безпідставного затримання або гірше. І справді, згодом у 2020 році в Детройті це і сталося. Афроамериканця Роберта Вільямса було неправомірно заарештовано через помилковий збіг обличчя, знайдений алгоритмом в базі фотографій злочинців. Він провів 30 годин під вартою, перш ніж поліція усвідомила помилку. Цей інцидент став першим публічно відомим випадком, коли використання ШІ напряду призвело до незаконного арешту невинного. З погляду відповідальності постало питання: хто винен у цій ситуації? Поліція заявила, що це був людський фактор – детектив недостатньо перевірів збіг перед отриманням ордера. Врешті Роберт Вільямс подав позов проти міста і поліцейських; справа завершилася у 2024 році мировою угодою, яка зобов'язала Детройтську поліцію реформувати правила використання технології [88]. Компанія «Amazon» при цьому формально не несла відповідальності – більше того, ще у 2020 році вона добровільно оголосила мораторій на продаж Rekognition поліції у відповідь на суспільну критику [89].

З точки зору принципу *culpa in eligendo*, відповідальність тут лежить на органах, що вибрали застосувати інструмент, не гарантуючи його точності. Але з погляду розробників ця ситуація підкреслює їхній етичний обов'язок: випускати такі системи тільки за умови належної ефективності та відсутності упередженості, інакше їх можуть звинуватити у недбалості або введенні в оману клієнтів щодо можливостей технології. Уявімо, якби з вини помилкового

розпізнавання сталося тяжче: наприклад, поліція за хибним сигналом застосувала силу і поранила особу. Тоді питання відповідальності розробника постало б ще гостріше – цілком ймовірно, прокурор спробував би оцінити, чи не було злочинної недбалості з боку компанії, що випустила завідомо ненадійну систему (наприклад, якщо було відомо про високий відсоток похибки, але продукт все одно активно продавався правоохоронцям). Поки що таких прецедентів не було, але вони цілком можливі, враховуючи поширення ІІІ у правоохоронній діяльності.

Відповідальність підприємства за ризик (*enterprise liability*). Ця концепція виросла з ідеї, що підприємство, яке отримує прибуток від певної діяльності, має нести і витрати, пов'язані з ризиками цієї діяльності [90]. У класичному варіанті *enterprise liability* реалізується через принцип суворої відповідальності або обов'язкового страхування: наприклад, виробник товарів відповідає за шкоду від дефектної продукції незалежно від вини, або роботодавець виплачує компенсацію за травму працівника незалежно від того чи винувата юридична особа в нанесенні шкоди, чи ні. У застосуванні до ІІІ це означає, що компанія-розробник чи оператор ІІІ повинні нести тягар фінансової відповідальності за будь-які збитки, завдані їхнім продуктом, просто тому, що вони запускали в дію джерело підвищеної небезпеки і отримували з цього користь. Такий підхід наразі більше притаманний цивільно-правовій сфері, ніж кримінальній: йдеться про відшкодування шкоди, а не про покарання. Проте він має важливий вплив на практику – навіть якщо вини розробника в кримінально-правовому вимірі нема, *enterprise liability* може забезпечити компенсування жертвам за рахунок підприємства. Наприклад, після смертельного інциденту з автономним авто Uber родині загиблої був виплачений цивільний позасудовий компенсаційний пакет, хоча юридично компанія вини у своїх діях не визнала [91]. Принцип *enterprise liability* також лежав би в основі пропозицій запровадити обов'язкове страхування відповідальності за шкоду від ІІІ: компанія, що розгортає ІІІ-систему, буде зобов'язана мати страховку, яка покриє потенційні збитки. Таким

чином, *enterprise liability* фокусує увагу на розподілі ризиків: хто отримує вигоду від технології, той має покривати і збитки. Це дещо інший ракурс, ніж кримінальне покарання – він більше про справедливість для потерпілих і превенцію через фінансові стимули. Але в поєднанні з Доктриною дає зрозуміти: якщо розробник свідомо ввів у обіг небезпечну технологію, то принаймні у майновому вимірі його підприємство має відповідати за всі наслідки (навіть якщо особисто він уникне кримінального покарання через недоведеність вини).

Беручи до уваги складнощі кримінального переслідування розробників і т. д. III та потенційну суворість доктрини *versanti in re illicita*, нам видається доречним поговорити і про альтернативні підходи до забезпечення відповідальності в цій сфері. Мова йде про механізми, що знаходяться поза звичною схемою «злочин – покарання», але спрямовані на запобігання шкоді та компенсацію постраждалим у сфері комп'ютерних технологій.

Швидкий розвиток III підштовхує, насамперед самих гравців ринку до формування етичних норм і протоколів безпеки, аби запобігти державному втручання та зберегти довіру користувачів. Багато провідних компаній запроваджують внутрішні політики відповідального III (*Responsible AI Policy*), створюють етичні комітети, проводять попередні оцінки впливу нових моделей [92]. Наприклад, компанія OpenAI, розробник GPT-4o, перед випуском моделі залучила зовнішніх експертів для «red teaming» (тестування на зловмисні випадки використання) і публічно відзвітувала про вжиті заходи зниження ризиків [93]. Такі кроки свідчать про намагання індустрії встановити стандарти безпеки самостійно. Хоч саморегуляція не має сили закону, вона може бути врахована судами при з'ясуванні наявності необережності в діях розробників: якщо існують загальновизнані в галузі правила і творець нейромережі ними грубо знехтував, це буде доказом його вини. З іншого боку, критики зауважують, що саморегуляція часто має характер PR-ініціатив і не гарантує реального захисту – тож необхідний зовнішній контроль.

Ще одним способом забезпечити відповідальність розробників до настання шкоди є інститут обов'язкових аудитів або сертифікації ШІ-систем. Ідея полягає в тому, що незалежні експерти перевірятимуть алгоритми на предмет безпеки, етичності, відповідності стандартам перед тим, як ті будуть використовуватися масово. Аналогії можна знайти у сфері фінансових послуг (аудит для виявлення ризикових практик) чи у сертифікації медичних виробів і ліків. У ЄС прообразом цього є механізм оцінки безпеки у згаданому Акті про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act): розробники високотехнологічних автономних систем мусять пройти оцінку і отримати маркування CE, що підтверджує відповідність основним вимогам (на кшталт відсутності надмірного ризику настання шкоди). У разі недотримання – загрожують суттєві адміністративні штрафи (до 6% річного обороту компанії-виробника). Такий підхід радше є превентивно-адміністративним, ніж каральним: держава через регулятора чи уповноважений орган контролює якість ШІ-продуктів. Основна перевага такої альтернативи кримінальній відповідальності – потенційно менше самих кримінальних правопорушень, отже і менше потреби карати когось пост-фактум. Недолік – складність реалізації: як показують експерти, розробити чіткі технічні стандарти для динамічних і самонавчальних систем надзвичайно важко. Стандарти відстають від технологій, а аудитор також може не передбачити всіх сценаріїв використання. Попри це, рух до обов'язкових алгоритмічних перевірок набирає обертів: деякі юрисдикції (наприклад, штат Нью-Йорк, США) уже вимагають аудиту на відсутність дискримінації для систем відбору персоналу на основі ШІ [94]. Це створює новий шар відповідальності – адміністративну відповідальність за невідповідність вимогам (штрафи, заборона експлуатації системи), що стимулює розробників «тримати планку» якості і безпеки.

Ще одним «ноу-хау» у відповідь на виклики ШІ з'являються пропозиції правових реформ, які ввели б спеціальні режими відповідальності. Одна з ідей – впровадження спеціальної фонду компенсації шкоди від ШІ. Аналогічні фонди існують, приміром, у галузі вакцин (фонди компенсації побічних

ефектів щеплень, куди виробники роблять відрахування і звідки виплачуються компенсації незалежно від вини). Створення фонду для потерпілих від ШІ, куди бізнес, що займається ШІ, відраховував би внески, могло б забезпечити швидке відшкодування шкоди без довгих судових процесів. Це, однак, більше стосується цивільно-правового аспекту. У площині ж кримінального права обговорюються нові форми вини, такі як «кричуща недбалість при створенні технології» або «злочинна безпечність», спеціально сформульовані під ситуації з ШІ. Вони могли б охопити випадки, коли розробник діє настільки безвідповідально (наприклад, випускає у відкритий доступ модель, здатну генерувати інструкції з виготовлення зброї або вибухівки), що це ставить під загрозу публічну безпеку.

Тут доречно згадати про напрацювання вітчизняної наукової думки в рамках окресленої проблематики. У цьому контексті особливо актуальною постає категорія так званого «злочинного невігластва», яку запропонував В'ячеслав Навроцький— вона охоплює випадки, коли особа формально є осудною, однак не володіє спеціальними знаннями, необхідними для розуміння і попередження небезпечних наслідків.

Таке невігластво у сфері застосування ШІ може набирати форм як професійної недбалості (*culpa levis*), так і грубої самовпевненості (*culpa lata*), коли суб'єкт надає автономній системі доступ до критично важливих функцій (наприклад, автономному авто, медичному діагностичному модулю чи бойовому дрону), не маючи належної підготовки або не усвідомлюючи ризиків помилкової ідентифікації, дії або відмови системи.

Примітно, що Навроцький обґрунтовує доцільність притягнення до кримінальної відповідальності навіть у тих випадках, коли шкоди фактично не завдано, якщо особа, не маючи відповідної підготовки, розпочинає небезпечну діяльність, пов'язану з високим ризиком для життя чи безпеки інших осіб. У контексті ШІ це положення відкриває можливість для введення спеціального складу злочину, наприклад: «використання високоризикової автономної

системи без належної сертифікації чи фахової компетенції», що підпадатиме під злочинну недбалість з потенційно тяжкими наслідками [95].

Поки що таких норм немає, але прецеденти на кшталт випуску моделей типу GPT-4o, які без належних фільтрів можуть поширювати небезпечні знання, вже призвели до дискусій про криміналізацію таких дій розробників. На нашу думку, такий крок ще потребує обговорення, оскільки вказані поняття можуть цілком охоплюватися категоріями «злочинної самовпевненості» та «злочинної недбалості» і, можливо, оптимальним варіантом є просте введення нових статей до Кримінального кодексу України або модифікація існуючих, щоб їх змістом охоплювалися дії із ШІ.

Підсумовуючи, відповідальність розробників та операторів ШІ знаходиться на перетині кількох підходів. Доктрина *versanti in re illicita* дає теоретичне обґрунтування максимальної відповідальності за наслідки ризикованих дій. Водночас, сучасна практика тяжіє до більш збалансованих рішень – через механізми службової відповідальності, конкретизацію винних дій (*culpa in eligendo*), розподіл ризиків (*enterprise liability*) та впровадження нових регулятивних інструментів. Правова доктрина продовжує розвиватись під впливом реальних кейсів: кожен резонансний інцидент – від смертельної аварії за участю ШІ до алгоритмічної помилки, що порушує права людини – стає імпульсом переосмислити межі кримінальної відповідальності. Очевидно, що у сфері ШІ простих рішень немає, але поєднання доктринальних підходів та новаторських механізмів забезпечення відповідальності дозволить сформувати систему, в якій і розробники, і оператори будуть належно мотивовані гарантувати безпеку та права людини, не гальмуючи при цьому прогрес у розвитку штучного інтелекту.

3.3. Можливості адаптації Доктрини до сучасних кримінально-правових викликів.

Стрімкий розвиток автономних технологій – від ШІ до біотехнологій, автономних бойових систем та квантових інфраструктур – ставить перед кримінальним правом питання про те, як ефективно реагувати на нові види небезпек. Можливо в у пошуку відповідей на ці запитання необхідно повернутися, до того що вже, здавалося б віджило своє. До таких арахайзмів, що зараз мають шанс на друге життя належить і Доктрина. Новітні технологічні виклики спонукають до її переосмислення: чи здатна вона заповнити прогалини відповідальності у випадках, коли людський контроль мінімізований, а причинний зв'язок між дією та наслідками стає складним і динамічним. Попередні підрозділи були зосереджені на аналізі проблем щодо встановлення суб'єкта кримінального правопорушення пов'язаного із роботою нейромереж. Але комп'ютерними технологіями це не обмежується.

Біотехнологічна сфера пропонує інший різновид проблем. Розвиток генної інженерії, синтетичної біології та вірусології створює ризики випадкового або навмисного вивільнення небезпечних сполук та речовин. Якщо дослідник порушує встановлені правила (наприклад, веде заборонений експеримент із патогеном) і це призводить до спалаху хвороби, класичне кримінальне право стикається з питанням причинного зв'язку та вини. Принцип *versanti in re illicita* міг би обґрунтувати притягнення такого науковця до відповідальності за всі наслідки – аж до смерті людей під час епідемії – на тій підставі, що він спочатку діяв протиправно і тим самим «спровокував» шкоду. Прикладом є випадок з китайським науковцем Хе Цзянькуєм, який незаконно модифікував гени ембріонів: хоча безпосередньої шкоди немовлятам не було доведено, сам факт порушення закону став підставою для подальшого притягнення до кримінальної відповідальності [96], а законодавство Китаю оперативно доповнили нормою про незаконне редагування геному людини [97]. Уявімо більш драматичний сценарій: біолог в обхід мораторію створює модифікований вірус, що випадково поширюється серед людей. Навіть якщо він не передбачав такої катастрофи, Доктрина дозволила б висунути обвинувачення у масовому зараженні чи вбивстві з

необережності на підставі самого факту ведення забороненого експерименту. З точки зору суспільної безпеки, це виглядає справедливим: порушник взявся за завідомо небезпечну справу, тож має нести тягар всіх наслідків.

Аналогічний підхід застосовується у деяких юрисдикціях до наркоторговців, чиї продукти спричинили смерть споживача: навіть без наміру вбивства, такого дилера можуть обвинувачувати у тяжкому злочині, оскільки торгівля нелегальним наркотиком створила ситуацію, що призвела до смерті. Власне аналіз такого кейсу зустрічається в другому розділі цієї роботи.

Водночас, біотехнологічні наслідки можуть сягати глобального масштабу, і тут постає питання пропорційності: чи є виправданим прирівнювати експеримент необережного вченого до масового вбивці? Практика показує диференційований підхід: встановлюються спеціальні склади злочинів (наприклад, порушення правил безпеки, що спричинило епідемію) із санкціями, співрозмірними тяжкості наслідків. Доктрина фактично лежить в основі таких норм, але сучасний законодавець прагне чіткіше окреслити суб'єктивні межі відповідальності – зокрема, врахувати, чи міг винуватець усвідомлювати масштаб ризику. Так, Європейський Союз у проєктах щодо біобезпеки пропонує підхід, зорієнтований на ризик [98]: чим серйозніший і очевидніший ризик створювала протиправна діяльність (наприклад, нелегальні дослідження з небезпечним патогеном), тим суворіше покарання чекає на порушника аж до застосування Доктрини у випадку катастрофічних наслідків.

Проте *versanti in re illicita* виникла в епоху, коли за кожною подією стояла людська поведінка (дія або бездіяльність), і питання полягало лише в тому, чи присутня вина і якою була її форма в суб'єкта кримінального правопорушення щодо наслідків. У сучасних умовах ми стикаємося з феноменом багатоступеневої дії: коли шкідливий результат є плодом взаємодії людини і автоматики або навіть суто автоматики. Наприклад, аварія на виробництві може статися через помилку роботизованої системи, яку обслуговувала людина: вина може полягати і в дефекті програми (відповідальність

виробника), і в нехтуванні наглядом (відповідальність оператора), і частково в автономному збої без ясної причини. Кого вважати «тим, хто діяв незаконно» в контексті Доктрини? Йдучи прости шляхом, можна ствердити, що відповідальність має понести остання людина, яка мала хоч якийсь контроль. Однак це може вести до надмірної криміналізації рядових працівників або користувачів, тоді як системні причини лишаються поза увагою. Тому виникає потреба у нових моделях розподілу вини, де враховується вклад кожного агента – і людини, і машини. В кримінальному праві деяких країн вже з'являється концепція «винуватості системи», яка ближча до *enterprise liability*, про яку йшла мова вище: якщо складний технологічний процес дав збій і спричинив шкоду, пропонується оцінювати сукупність організаційних та технічних факторів, а не шукати одного винного. З погляду *versanti in re illicita* це означає її трансформацію з персональної доктрини (відповідальність конкретної особи за всі наслідки) у принцип колективної безпеки: хто створює і експлуатує небезпечні технології, той зобов'язаний нести тягар їх ризиків, але вже не обов'язково у формі кримінального покарання для окремої особи. Така позиція виглядає виправданою

По-перше, багато з новітніх систем діють нелінійно: невелика початкова дія може викликати каскад ефектів, результат яких якісно відрізняється від первинного задуму. Приміром, хакер, проникнувши в одну ланку квантової криптосистеми, може ненавмисно спричинити збій цілої мережі, що впливає на критичні послуги. Чи повинна ця особа відповідати за всі похідні збитки? З одного боку, її початковий акт – протиправний (кіберзлочин), з іншого – прямого умислу на такий масштаб наслідків не було, і, головне, складний характер системи міг робити неможливим прогнозування конкретного розгортання подій. У таких ситуаціях виникає поняття динамічної причинності: причинний зв'язок залежить від взаємодії багатьох чинників у реальному часі, і виділити одного «винуватця» всіх наслідків буває складно.

У рекомендаціях Ради Європи щодо ШІ-відповідальності наголошено, що слід відмежовувати «соціально прийнятний ризик» від неприйняттого:

якщо шкода настала внаслідок такої комбінації обставин, яка не могла бути передбачена навіть при належній обачності, то кримінальна відповідальність особи має виключатися [99]. Наприклад, експлуатація корисного чат-бота, який у 1 випадку з 10 000 генерує небезпечну дезінформацію, вважається допустимим ризиком, і розробник не має автоматично нести кримінальну відповідальність за такий одиничний збій. Цей підхід явно суперечить буквальному розумінню *versari in re illicita*, але є необхідним компромісом, щоб уникнути «об'єктивного зарахування» абсолютно всіх наслідків незалежно від їх передбачуваності. Отже, головна проблема класичного варіанту Доктрини в цифрову добу – непередбачуваність: сучасні роботизовані системи можуть генерувати результати, які людина-оператор не те що не бажала, а фізично не могла передбачити. Покарання за такі наслідки викликало б сумніви у справедливості покарання. Таким чином, цифрова трансформація примушує звужити сферу застосування доктрини *versanti in re illicita*, виключивши з неї ситуації, де наслідки лежать поза межами розумної передбачуваності. Навіть якщо формально початкова поведінка була протиправною, принцип гуманності вимагає не карати за «фантастичний збіг обставин». Тут все має бути по аналогії із презумпцією знання закону, яка є спростовною. Вже зазначалось, що презумпція знання закону (яка дозволяє припустити обізнаність особи з можливими наслідками своїх незаконних дій) має бути спростовною: якщо особа доведе, що не мала реальної можливості спрогнозувати конкретний шкідливий перебіг подій, об'єктивне ставлення у вини не має застосовуватися. Ця застережна умова буде надзвичайно актуальною у випадках використання високотехнологічних систем: довести непередбачуваність збою ШІ чи кібератаки може бути складно, але правова система мусить принаймні надати таку можливість, аби не покарати *ex post* за те, що *ex ante* було в принципі невідомо.

Тож, як вдосконалити Доктрину відповідно до сучасних умов? По-перше, очевидним є збереження її ядра – ідеї про те, що протиправна поведінка тягне особливу відповідальність за шкідливі наслідки. Ця ідея залишається

соціально значущою: вона забезпечує превенцію, сигналізуючи потенційним правопорушникам, що незаконний крок може спричинити лавину наслідків, за які доведеться відповісти. Доктрина продовжує виконувати важливу функцію заповнення прогалин у вині, особливо для необережних злочинів: коли пряма вина у наслідку не доведена, але є протиправність дій і причинний зв'язок, *versanti in re illicita* допомагає притягнути особу до відповідальності, захищаючи тим самим права потерпілих і публічний порядок. В українській практиці це проявляється, зокрема, при кваліфікації злочинів з подвійною формою вини або при врахуванні особливо тяжких наслідків: суд виходить з того, що якщо дія була незаконною і спричинила значну шкоду, то легковажність проявлена у самовпевненості чи недбалості винного щодо такого розвитку подій не звільняє його від відповідальності. Таким чином, принцип залишається актуальним як застереження: порушив закон – відповідаєш і за непередбачені лиха.

Втім, елементи Доктрини мають зазнати певної метаморфози. Насамперед, як показано вище, слід законодавчо закріпити критерій передбачуваності наслідків. Вкотре наголосимо, що *versanti in re illicita* не повинна застосовуватися там, де наслідок лежить поза межами того, що особа могла передбачити навіть за належної обачності. У відповідних випадках достатньо притягнути до відповідальності за саме протиправне діяння (наприклад, за порушення правил), але не кваліфікувати додатково за тяжкі наслідки, які є абсолютно винятковими. Таким чином зберігається баланс між об'єктивним і суб'єктивним ставленням у вини. Умовно кажучи, *versanti in re illicita* майбутнього – це скоріше «той, хто діє незаконно, відповідає за всі явно можливі наслідки». Розмитість формулювання компенсується судовою практикою та експертними оцінками: у справах із використанням складних технологій до оцінки передбачуваності залучатимуть фахівців (програмістів, інженерів з безпеки тощо).

Крім того, необхідно оновити понятійний апарат яким оперує законодавство, щоб доктрина відповідала цифровій добі. Одним з напрямків є

запровадження у законодавстві дефініцій на кшталт «автономна система», «високий ризик», «прийнятний ризик», «співвинна технічна помилка» тощо. Без цих понять правозастосувачеві важко буде обґрунтувати, чому в одному випадку наслідок приписується особі, а в іншому – ні. Приміром, якщо у визначенні причинного зв'язку з'явиться норма про «переривання ланцюга причинності дією автономної системи» (своєрідний підвид *novus actus interveniens*), то суди зможуть посилатися на неї, щоб звільнити людину від відповідальності за ексцеси машини, якщо все ж надавти перевагу підходам, що домінують у континентальній Європі. Вважаємо, що слід враховувати поняття «*relevant contributory liability*» – тобто з'ясування внеску самої потерпілої сторони чи незалежних факторів – для обмеження кримінальної відповідальності людей у разі, коли частина провини лежить, умовно, на самому ШІ або на потерпілому (наприклад, якщо користувач автопілота ігнорував вимоги щодо оновлення системи, його власна необережність «долучилася» до результату. Отже, модернізація доктрини – це ще й її «нормативна доукомплектація» термінами та застереженнями, що враховують специфіку технологій.

Нарешті, варто розглянути еволюцію самої концепції вини під впливом доктрини *versanti in re illicita*. Сучасні теоретики все частіше говорять про комплементарність об'єктивного і суб'єктивного підходів. Іншими словами, *versanti in re illicita* перестає бути окремою Доктриною, а вбудовується в загальну систему оцінки вини як фактор, що підвищує ступінь вини за рахунок особливої зневаги до суспільних цінностей з боку правопорушника. Така еволюція поглядів вже простежується у практиці: судді, обґрунтовуючи вирок за необережний злочин з тяжкими наслідками, нерідко вказують, що «обвинувачений свідомо пішов на порушення, нехай і не бажаючи наслідків, але проявив очевидну зневажливість до ймовірних ризиків». Це по суті і є конструкція винуватості, що враховує і факт протиправності (свідомість порушення), і тяжкість наслідків як єдине ціле.

Щоб проілюструвати, як могли б працювати наведені підходи, розглянемо кілька ситуацій.

Приклад 1: Офіцер Збройних сил однієї з країн дає дозвіл на використання експериментального бойового дрона з обмеженою автономією, здатного самостійно виявляти та знищувати цілі за параметрами, визначеними штучним інтелектом. У розпорядженні командира був технічний звіт, який попереджав про ризики помилкової ідентифікації об'єктів у населеній місцевості. Попри це, дрон використовується під час операції в густозаселеному районі. В результаті — система помилково ідентифікує журналістський мікроавтобус як ворожу ціль і знищує його, вбивши кількох цивільних.

З точки зору класичного підходу до вини, складно довести прямий умисел командира або його бажання заподіяти шкоду — він не керував дроном безпосередньо, покладався на автономну систему, формально діяв у рамках наказу.

Проте з позиції Доктрини, сам факт свідомого введення в обіг ризикової автономної зброї в умовах, де високий ризик помилки був очевидним, є достатнім для кримінально-правового аналізу. Командир, який запустив автономну систему в ситуації, де не був здатний контролювати її поведінку, усвідомлено вийшов за межі правового порядку й позбавив себе права на захист через посилення на технічну непередбачуваність.

Приклад 2: ШІ ставить помилковий діагноз великій кількості пацієнтів, що призвело до неправильної терапії і погіршення їх здоров'я. Хто відповідає? Якщо встановлено, що розробник свідомо спростив алгоритм, не включивши важливі параметри задля економії, то його можна притягнути як «того, хто діяв незаконно» — порушив стандарти розробки медичного програмного забезпечення — і з цього протиправного акту логічно виникли масові помилки. Доктрина тут проявиться через притягнення за наслідки (шкоду пацієнтам) на підставі базового правопорушення (недотримання стандартів). Якби ж алгоритм помилявся з причин, не відомих розробнику (новий штам хвороби,

на якому його не вчили), то було б неправильно карати його творців за всі випадки. В такому разі розумніше застосувати заходи, не пов'язані з кримінальним покаранням: відкликати систему, виправити алгоритм, компенсувати потерпілим шкоду (можливо, через страхування).

Приклад 3: квантовий комп'ютер, керований дослідником, зламав шифрування банківської системи, хоча намірів красти гроші не було – він тестував можливості і випадково підібрав ключ. Наслідком стали збої в банках і паніка вкладників. З погляду класичного права, прямого складу злочину може й не бути (наміру не було, корисливого мотиву теж), але шкода очевидна. Доктрина *versanti in re illicita* дозволила б кваліфікувати дії дослідника як необережний злочин проти економічної безпеки, адже він діяв протиправно (перевищив дозволений доступ до системи) і з цього виникли тяжкі наслідки. Однак модернізований підхід вимагатиме з'ясувати: чи усвідомлював дослідник ризик такого наслідку? Якщо він фахівець з квантового криптографування, то, вірогідно, розумів потенціал свого експерименту – тоді й відповідальність справедлива. Якщо ж ні (скажімо, не очікував реального зламу через те, що тестував в «лабораторних» умовах), то може йтися про нещасний випадок, який краще покрити заходами іншого виду. Цей приклад підкреслює необхідність тонкої оцінки інтелектуального моменту навіть у межах Доктрини: важливо відрізнити грубу зневагу до ризику від щирого наукового незнання.

Наведені сценарії, реальні судові справи та законодавчі новели (на кшталт згаданих китайських поправок щодо генного редагування або проєктів ЄС щодо штучного інтелекту) демонструють, що кримінальне право поступово рухається до гібридних моделей відповідальності. Доктрина *versanti in re illicita* у цьому русі відіграє роль містка між минулим і майбутнім: вона нагадує, що факт протиправної дії не може сприйматися байдужо правом, навіть якщо вина спірна, але водночас сама *versanti in re illicita* має змінюватися, щоб відповідати принципам прав людини і вимогам технічної справедливості. Провідні теоретики кримінального права закликають до

перегляду меж вини та об'єктивного ставлення у світлі «четвертої технологічної революції», визнаючи, що абсолютна вина неможлива, але й абсолютна невинність оманлива у випадках, коли діє складний комплекс «людина-машина». Іншими словами, правова система має знайти такий спільний знаменник, де *versanti in re illicita* лишається в арсеналі, проте використовується обачно і цілеспрямовано – для захисту суспільства від нових загроз, не перетворюючись на інструмент несправедливості.

У третьому розділі досліджено перспективи застосування доктрини *versanti in re illicita* в умовах технологічного розвитку, зокрема щодо відповідальності за дії автономних систем і штучного інтелекту, а також роль цієї доктрини у визначенні меж відповідальності розробників, операторів і користувачів таких систем.

Здійснений аналіз моделей кримінальної відповідальності, запропонованих у науковій літературі (зокрема, у концепції Габріеля Халлеві), дозволив зробити висновок, що доктрина *versanti in re illicita* може бути адаптована до нових форм деліктної поведінки, в якій суб'єкт свідомо вдається до використання технічних рішень із потенційно небезпечними або непередбачуваними наслідками. Участь у такій поведінці з огляду на високий рівень ризику може слугувати підставою для покладання відповідальності навіть за відсутності прямого наміру чи конкретного контролю над результатами.

У межах аналізу відповідальності розробників і операторів ШІ встановлено, що застосування доктрини *versanti in re illicita* здатне забезпечити справедливий баланс між інтересами суспільства у безпечному використанні технологій та правовими гарантіями суб'єктів, які беруть участь у їх розробці та експлуатації. Ризикова поведінка, що проявляється у нехтуванні стандартами безпеки, відсутності контролю або свідомому ігноруванні

ймовірних наслідків, може вважатися обґрунтованою підставою для застосування об'єктивного підходу до вини.

Крім того, дослідження показало, що існує суттєва різниця у ставленні до відповідальності людини, тварини та штучного інтелекту. Якщо для людини визначальним є суб'єктивний фактор свідомості, а для тварин — повна її відсутність, то ШІ перебуває у проміжному статусі, що актуалізує питання конструктивного підходу до відповідальності через правові фікції.

З'ясовано, що доктрина *versanti in re illicita* має потенціал до адаптації, однак потребує нормативного конкретизування, особливо в частині розмежування умисної, необережної та об'єктивної відповідальності в умовах цифрової трансформації. Також виявлено потребу у розробці нових юридичних конструкцій, які дозволили б збалансувати доктрину з принципами правової визначеності, пропорційності та справедливості.

Таким чином, доктрина *versanti in re illicita* має право на життя у сфері кримінального права майбутнього, однак її ефективне застосування вимагає глибокого переосмислення традиційних правових механізмів і розвитку міждисциплінарного підходу до кримінально-правової відповідальності у високотехнологічному середовищі.

ВИСНОВКИ

Дипломна робота присвячена дослідженню доктрини *versanti in re illicita* як форми об'єктивного ставлення у вину в кримінальному праві та перспектив її розвитку. У ході дослідження здійснено цілісний аналіз теоретичних, історико-правових, порівняльно-правових і прикладних аспектів зазначеної доктрини, що дозволило надати відповідь на дослідницьке питання: чи є допустимим і виправданим застосування доктрини *versanti in re illicita* у сучасному кримінальному праві, зокрема в умовах ризикованої поведінки та дій автономних технологічних систем.

Розкриття концептуальних засад доктрини показало її ґрунтування на фундаментальних етичних і правових принципах: презумпції ризикованої поведінки як свідомого вибору суб'єкта, зниження ступеня захисту особи, яка вийшла за межі правового порядку, та підсилення нормативної функції кримінального права як гаранта соціального балансу. У цьому контексті *versanti in re illicita* виступає юридичною формою реалізації етичного підходу до відповідальності, що поєднує моральне засудження небезпечних дій із правовими наслідками їх вчинення..

Історичний аналіз показав, що витoki об'єктивного ставлення у вину простежуються ще в римському праві, канонічній юриспруденції та середньовічних доктринах. У Новий час цей підхід трансформувався в категорії юридичної необережності, а в XIX–XX століттях набув нормативного оформлення у вигляді *strict liability* у кримінальному та деліктному праві англосаксонських систем. Водночас у континентальній традиції домінував акцент на суб'єктивному чиннику, проте аналіз норм французького та німецького права засвідчив наявність об'єктивних елементів і в цих юрисдикціях (наприклад, *Pflichtwidrigkeitszusammenhang* у Німеччині).

У другому розділі виявлено, що доктрина *versanti in re illicita* має безпосередній вплив на конструкцію причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві, дозволяючи кваліфікувати як юридично значущі ті

наслідки, які хоча і не були прямо викликані діями суб'єкта, але настали в межах створеної ним неправомірної ситуації. Застосування цієї доктрини також дозволяє оцінювати поведінку особи у ширшому контексті — не як ізольований акт, а як частину загальної картини ризику чи безвідповідальності. Водночас встановлено, що застосування *versanti in re illicita* до необережних форм вини є концептуально спірним і вимагає високого рівня диференціації у правозастосуванні. Необхідність уникнення кримінальної відповідальності без провини залишається однією з ключових цінностей демократичного правопорядку, що потребує чіткого визначення меж допустимості доктрини в контексті конституційних гарантій.

У підрозділі, присвяченому проблемам правової визначеності, доведено, що доктрина *versanti in re illicita* має високий ризик довільного тлумачення та правового зловживання без її належного нормативного оформлення. Аналіз судової практики продемонстрував наявність як позитивного досвіду справедливого застосування Доктрини, так і прикладів, що викликають сумніви з огляду на принцип верховенства права.

У третьому розділі досліджено перспективи адаптації доктрини *versanti in re illicita* до новітніх викликів, зокрема до ситуацій, пов'язаних із автономними технологіями та штучним інтелектом. Порівняльний аналіз статусу тварин, людей і ШІ дозволив провести межу між біологічною та алгоритмічною безвідповідальністю. Виявлено, що традиційні моделі вини виявляються недостатніми для кваліфікації деліктів, що виникають у зв'язку з поведінкою технологічних агентів, які не мають свідомості, але функціонують у межах делегованої відповідальності. У цьому контексті *versanti in re illicita* відкриває простір для формування нових підходів до кримінально-правового реагування, які враховують попередній вибір суб'єкта діяти в умовах високого ризику або з відсутністю контролю над автономною системою.

Узагальнюючи результати дослідження, слід зазначити, що доктрина *versanti in re illicita*:

- має глибоке теоретичне обґрунтування та історичну спадкоємність;
- потенційно сумісна з базовими принципами кримінального права за умови належної нормативної конкретизації;
- здатна виконувати регулятивну функцію в ситуаціях підвищеного соціального або технологічного ризику;
- вимагає гнучкої адаптації з урахуванням гарантій прав людини, пропорційності та правової визначеності.

Таким чином, *versanti in re illicita* може стати ефективним інструментом у сучасному кримінальному праві — за умови обережного і концептуально виваженого підходу до її застосування, що передбачає баланс між ефективністю переслідування та захистом фундаментальних прав особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Simester A. P. Strict and Constructive Liability. *Fundamentals of Criminal Law: Responsibility, Culpability, and Wrongdoing*. 2021. P. 289–325. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198853145.003.0013>.
2. Kant I. *The Metaphysics of Morals* / Immanuel Kant ; transl. and ed. by M. Gregor. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 291 p. URL: https://assets.cambridge.org/97805215/13937/frontmatter/9780521513937_frontmatter.pdf
3. Hart H. L. A. *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law* / H. L. A. Hart. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 288 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/77294/1/21%20pdf.pdf>
4. Beccaria C. *On Crimes and Punishments* / Cesare Beccaria ; transl. by David Young. – Indianapolis : Hackett Publishing Company, 1986. – 123 p. URL: https://books.google.com/books/about/On_Crimes_and_Punishments.html?id=I_OWHbwVzcEC
5. Шаблистий В. В. Об'єктивне ставлення у винуватості в суб'єктивній кримінальній відповідальності. *Юридична Україна. Кримінально-правові науки*. 2013. № 2. С. 101–105. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urykr_2013_2_20.pdf.
6. Полянський Є. Ю. Концепція суворості (абсолютної) кримінальної відповідальності та реалізація принципу об'єктивного ставлення у винуватості в кримінально-правовій доктрині США. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1062. Серія «ПРАВО»*. 2013. № 14. С. 178–182. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21D

BN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&S21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Полянський%20Є\$.

7. Тертишник В. М. Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». 2016. № 4. С. 147-160 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=pubpolpr_2016_4_9
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Острогляд О. В. Кримінальна відповідальність за керування транспортним засобом в стані сп'яніння: впровадження та зарубіжний досвід. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. №7(19), 2019. URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2019.7.19>.
10. Постанова Верховного Суду від 25.05.2018 р., судова справа № 484/3291/16. URL: <https://advokatrada.cn.ua/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8-%D1%83-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%96/>

11. Крайник Г.С., Коконос В.А. Доведення до самогубства: до питання кримінально-правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №9. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/73>
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
13. Nadelhoffer T. Criminal Law, Philosophy, and Psychology: Working at the Crossroads. *Oxford Studies in Philosophy of Law: Volume 1*. 2011. P. 267–298. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199606443.003.0008>.
14. Маринич А.І., Симоненко Н.О. Згвалтування: проблема кваліфікації. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №6. URL: [48.pdf \(lsej.org.ua\)](#)
15. Звизжова О. Ю. Первобытная преступность. Общество и право. предупреждение преступности. 2010. С. 214-219. № 4 (31) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pervobytnaya-prestupnost/viewer>
16. Markel D. What Might Retributive Justice Be? An Argument for the Confrontational Conception of Retributivism. *Retributivism: Essays on Theory and Policy*. 2011. P. 49–72. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199752232.003.0004>.
17. Крисюк Ю. Злочин і покарання в релігійній доктрині християнства. Історико-правовий часопис. 2017. №1 (9). С. 36-40 URL: [krysjuk \(vnu.edu.ua\)](#)
18. Сквозников А. Н. Разграничение умышленной и неосторожной форм вины и невиновного причинения вреда в законодательстве государств древнего мира. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». 2018. №1 (20). С. 35-41 URL:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/razgranichenie-umyshlennoy-i-neostorozhnoy-form-viny-i-nevinovnogo-prichineniya-vreda-v-zakonodatelstve-gosudarstv-drevnego-mira/viewer>
19. Сквозников А. Н. Конструкция вины в европейском средневековом праве. Вестник СЮИ. 2021. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstruktsiya-viny-v-evropeyskom-srednevekovom-prave/viewer>
20. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1845. – 734 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010454>
21. Тарнавська, М. П. (2019) *Основні положення Кримінального кодексу Франції 1810 року*. Літописець: Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції (до 70-річчя прийняття Загальної декларації прав людини)» (м. Житомир, 6 грудня 2018 року) (14). с. 265-267. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/29400/>
22. Liszt F. von. *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts* / Franz von Liszt. – 20. Aufl. – Berlin : Springer, 1902. – 653 S. URL: <https://archive.org/details/lehrbuchdesdeut00liszgoog>
23. Kansra D. Public Welfare Offences under Criminal Law: A Brief Note. *Legal News and Views: A Monthly Journal*. URL: <https://philarchive.org/archive/KANPWO>
24. Green S. Six Senses of Strict Liability: A Plea for Formalism. *Appraising Strict Liability*. 2005. P. 1-20. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199278510.003.0001>
25. Тимофєєва Л. Ю. Межі необхідного об'єктивного ставлення в вину у сучасному кримінальному праві України. Вісник Асоціації

- кримінального права України. 2019. № 1(12). С. 18–32. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/189516/189096>.
26. Михайленко Д. Г. Об'єктивне ставлення у вини в сучасному кримінальному праві. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/08615c05-091f-44bb-aa2a-5b4be9c97edd/content>
27. Robinson P. H. The Proper Role of Community in Determining Criminal Liability and Punishment. *Popular Punishment: On the Normative Significance of Public Opinion*. 2014. P. 54–75. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199941377.003.0004>.
28. Sayre F. *Public Welfare Offenses*. 1933. URL: <https://opencasebook.org/casebooks/2372-criminal-law-simons-volumes-i-and-ii/resources/3.5.2-public-welfare-offenses-sayre/>
29. Стрельцов Є. Л. Про значення *malum prohibition* та *malum in se* у визначенні суспільної небезпеки та протиправності. *Юридичний вісник України. Кримінальне право*. 2020. № 42-43. С. 6–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/347565429_Pro_znacenna_malum_prohibition_ta_malum_in_se_u_viznacenni_suspilnoi_nebezpeki_ta_protiravnosti.
30. Gardner J. *Wrongs and Faults. Appraising Strict Liability*. 2005. P. 51–80. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199278510.003.0003>.
31. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
32. Берзанюк Я. Презумпції в праві: види та значення. Національна школа суддів України. Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації за стандартизованою програмою помічників суддів окружних та

- апеляційних адміністративних судів. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_bernaziuk.pdf
33. Кучера А.В. Помилки у праві: помилки, які допускають особи при вчиненні посягань. Прикарпатський юридичний вісник. С. 193-203. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/20.pdf
34. Охримчук М. Українського боксера засудили до 7 років в'язниці за вбивство працівника УДО. ZAXID.NET. 2021. URL: https://zaxid.net/boksera_zasudili_do_7_rokiv_vyaznitsi_za_vbivstvo_pratsivnika_udo_n1524591.
35. Duff R. A. Strict Liability, Legal Presumptions, and the Presumption of Innocence. *Appraising Strict Liability*. 2005. P. 125–150. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199278510.003.0006>.
36. Особливості звернення до ЄСПЛ. Презумпція невинуватості у фокусі практики Європейського суду з прав людини. *Pravokator*. 2020. URL: <http://pravokator.club/zvity-pro-zahody/osoblyvosti-zvernennya-do-yespl-prezumpsiya-nevynuvatosti-u-fokusi-praktyky-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny/>
37. Roberts P. Strict Liability and the Presumption of Innocence: An Exposé of Functionalist Assumptions. *Appraising Strict Liability*. 2005. P. 151–194. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199278510.003.0007>.
38. Reid, Guest, Upjohn, Wilberforce and Pearson. "NIMMO v. ALEXANDER COWAN AND SONS LIMITED", *Managerial Law*, Vol. 3. №. 3. 1967. P. 277-298. URL: <https://doi.org/10.1108/eb021439>
39. Бучинський Й., Балацький І. Попереджений – значить озброєний: новели Кримінального кодексу України. *Юридична Газета*. 2023. URL:

Попереджений – значить озброєний: новели Кримінального кодексу України - Юридична Газета (jur-gazeta.com)

- 40.Постанова Верховного Суду від 03.02.2021 р., судова справа № №761/7897/18. URL: <https://zib.com.ua/ua/146950.html>
- 41.Moore M. S. The Embedding of Causation in Legal Liability Doctrines. Causation and Responsibility: An Essay in Law, Morals, and Metaphysics. 2009. P. 3–19. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199256860.003.0001>.
- 42.Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова пленуму Верховного Суду України №7 від 24.10.2003 р. v0007700-03. Редакція від 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>
- 43.Husak D. Strict Liability, Justice, and Proportionality. The Philosophy of Criminal Law: Selected Essays. 2010. P. 152–174. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199585038.003.0007>.
- 44.Markel D. What Might Retributive Justice Be? An Argument for the Confrontational Conception of Retributivism. Retributivism: Essays on Theory and Policy. 2011. P. 49–72. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199752232.003.0004>.
- 45.Hart H. L. A. Individualizing Theories and Theory of Conditions (Bedingungstheorie). Causation in the Law (2nd edn). 1985. P. 432–464. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198254744.003.0018>.
- 46.Norrie A. The Limits of Kantian Justice. Oxford University Press. 2000. P. 21–42. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198259565.003.0002>.
- 47.Fahrlässige Tötung (StGB, s. 222) URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=RG&Datum=12.04.1880&Aktenzeichen=570/80>

48. Spencer J. R., Pedain A. Approaches to Strict and Constructive Liability in Continental Criminal Law. Appraising Strict Liability. 2005. P. 237–284. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199278510.003.0010>.
49. New Jersey v. Rodriguez. URL: <https://law.justia.com/cases/new-jersey/supreme-court/2019/a-80-17.html>
50. Michaels A. C. Imposing Constitutional Limits on Strict Liability: Lessons from the American Experience. Appraising Strict Liability. 2005. P. 219–236. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199278510.003.0009>.
51. Comprehensive Drug Reform Act of 1986. URL: <https://dspace.njstatelib.org/bitstream/handle/10929/25035/n2221987d.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
52. People v. Heidgen. URL: <http://www.nassaucountyny.gov/agencies/DA/NewsReleases/2007/02-28-07.html>.
53. People v. Fenner. URL: <https://casetext.com/case/people-v-fenner-11>
54. People v. Feingold. URL: <https://law.justia.com/cases/new-york/court-of-appeals/2006/2006-05233.html>
55. People v. Damiano. URL: <https://case-law.vlex.com/vid/people-v-damiano-894027564>
56. Rex "Respondent v. Matsepe" Appellant 1931 AD 150. URL: <https://www.studocu.com/en-za/document/university-of-the-witwatersrand-johannesburg/criminal-law/rex-respondent-v-matsepe-appellant-1931-ad-150/52555413>.
57. R v. G and another [2003] UKHL 50, [2004] 1 AC 1034. – House of Lords (UK). URL: <https://www.lawteacher.net/cases/r-v-g-recklessness.php>

58. Багіров С. Р. Дискусійні питання встановлення причинного зв'язку та вини у необережному опосередкованому заподіянні злочинного наслідку (на прикладі справи Чілікова і Маслова). Вісник Асоціації кримінального права України. 2017. № 1(8). С. 100–116. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.8.166703>.
59. Чугай Г. Кривава ДТП у Харкові: Зайцева і Дронов отримали по 10 років. BBC News Україна. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47334474>.
60. Скільки людей загинули та травмувалися у ДТП на українських дорогах за десять років. Слово і Діло. Аналітичний портал. 2024. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/29/infografika/suspilstvo/skilky-lyudej-zahynuly-ta-travmuvalysya-dtp-ukrayinskyx-dorohax-desyat-rokiv>
61. Науковий висновок щодо тлумачення частини першої та другої статті 1187 ЦК України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_214_7462_20.pdf
62. AP. AROUND THE NATION; Jury Awards \$10 Million In Killing by Robot (Published 1983). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/1983/08/11/us/around-the-nation-jury-awards-10-million-in-killing-by-robot.html>
63. Чого нас можуть навчити середньовічні суди над тваринами? | Лойер. *Лойер*. URL: <https://loyer.com.ua/uk/chogo-nas-mozhut-navchyty-serednovichni-sudy/>
64. Homicidal Hogs: Murderous Pigs on Trial in Medieval France. *Leiden Medievalists Blog*. URL: <https://www.leidenmedievalistsblog.nl/articles/homicidal-hogs>

65. Романівка З. Є. Кримінально-правове значення знарядь і засобів у разі опосередкованого вчинення злочину. *Проблеми правоохоронної діяльності*. 2020.
URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/3/18.pdf> (дата звернення: 06.05.2025).
66. Hallevy G. When Robots Kill. Artificial Intelligence under Criminal Law. *Northeastern University Press*. 2013.
URL: [http://repo.darmajaya.ac.id/4876/1/When%20Robots%20Kill_%20Artificial%20Intelligence%20under%20Criminal%20Law%20\(%20PDFDrive%20\).pdf](http://repo.darmajaya.ac.id/4876/1/When%20Robots%20Kill_%20Artificial%20Intelligence%20under%20Criminal%20Law%20(%20PDFDrive%20).pdf)
67. Goldstick E. Accidental Vitiatio: The Natural and Probable Consequence of Rosemond v. United States on the Natural and Probable Consequence Doctrine. *Fordham Law Review*. 2016.
URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5268&context=flr>
68. Дуюнова Т. В. Екссес виконавця: проблемні аспекти. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021
URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/12146/11277>
69. Guardian staff reporter. Robot kills factory worker: From the archive, 9 December 1981. *The Guardian*. 2014.
URL: <https://www.theguardian.com/theguardian/2014/dec/09/robot-kills-factory-worker>
70. Hakan Kan C. Criminal liability of artificial intelligence from the perspective of criminal. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*. 2024.
URL: <https://doi.org/10.35826/ijoess.4434>

71. Li D., He W., Guo Y. Why AI still doesn't have consciousness?. *CAAI Transactions on Intelligence Technology*. 2021. Vol. 6, no. 2. P. 175–179. URL: <https://doi.org/10.1049/cit2.12035>
72. Miroshnychenko S. S. Liability of legal entities (in the context of reforming national criminal law). *South Ukrainian Law Journal*. 2021. № 1. C. 8–13. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.2>
73. Avramova O. Y., Oreshych V. V. Digital legal personality of an individual in the digital environment. *Juridical scientific and electronic journal*. 2024. No. 10. P. 81–83. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/17>
74. Florio M. E. The debate on direct criminal liability of AIs: ‘much ado about nothing’? - Lima Blog. *Lima Blog*. URL: <https://limablog.org/the-debate-on-direct-criminal-liability-of-ais-much-ado-about-nothing/>
75. Ramy El-Kady. Challenges of Criminal Liability for Artificial Intelligence Systems. InfoSci Platform. 2025. URL: <https://www.igi-global.com/gateway/chapter/365941#pnlRecommendationForm>
76. Wu D. A self-driving Uber killed a woman. The backup driver has pleaded guilty. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/nation/2023/07/31/uber-self-driving-death-guilty/>
77. El Atillah I. Man ends his life after an AI chatbot 'encouraged' him to sacrifice himself to stop climate change. *Euronews*. URL: <https://www.euronews.com/next/2023/03/31/man-ends-his-life-after-an-ai-chatbot-encouraged-him-to-sacrifice-himself-to-stop-climate->
78. Duffy C. ‘There are no guardrails.’ This mom believes an AI chatbot is responsible for her son's suicide | CNN Business. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2024/10/30/tech/teen-suicide-character-ai-lawsuit/index.html>

79. Шапошнікова І.: Неіснуюча судова практика із ChatGPT. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/newsroom-neisnuuca-sudova-praktika-iz-chatgpt>
80. R. Mandel D. Crime as Risk Taking. *Psychology, Crime and Law*. URL: <https://repository.mdx.ac.uk/download/b76b73ea9168fa28dc1f6a3e8a1e0746b92335d5f0fceb95ef50d6acbdd2b858/187289/pc12010.pdf>
81. Walker K. Why Building A Culture Of Experimentation Is Worth The Risk. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/karenwalker/2024/10/21/why-building-a-culture-of-experimentation-is-worth-the-risk/>
82. Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського парламенту і Ради від 13 червня 2024 року про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту та внесення змін до деяких законодавчих актів Союзу. – *Офіційний журнал ЄС*. – 2024. – L 1689. – 12 липня. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689>
83. Полянський Є. Ю Є. Ю. Доктрина відповідальності за незаплановане вбивство під час вчинення злочину в американській науковій літературі та судовій практиці. *DSPACE*. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/b92df43d-1b55-44b0-af70-d0e573173aad>
84. Зеленцов А. Б. О некоторых вопросах вины в уголовном праве Италии. *Cyberleninka*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-voprosah-viny-v-ugolovnom-prave-italii>
85. Постанова ККС ВС щодо кримінальної відповідальності за службову недбалість. *ВЕРХОВНИЙ СУД*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/963364/>

86. Tritremmel D. Vicarious Liability in Roman locatio conductio? | University of Vienna Law Review. *University of Vienna Law Review*. URL: <https://viennalawreview.com/index.php/vlr/article/view/6111>
87. Levin S. Amazon face recognition falsely matches 28 lawmakers with mugshots, ACLU says. *the Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/26/amazon-facial-rekognition-congress-mugshots-aclu>
88. Hill K. Facial Recognition Led to Wrongful Arrests. So Detroit Is Making Changes. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2024/06/29/technology/detroit-facial-recognition-false-arrests.html>
89. Paul K. Amazon to ban police use of facial recognition software for a year. *the Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2020/jun/10/amazon-rekognition-software-police-black-lives-matter>
90. C. Keating G. Enterprise Liability. *Elsevier*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4194039
91. Woodall B. Uber avoids legal battle with family of autonomous vehicle victim. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/world/uber-avoids-legal-battle-with-family-of-autonomous-vehicle-victim-idUSKBN1H50B8/>
92. AWS Responsible AI Policy. *Amazon Web Services, Inc.* URL: <https://aws.amazon.com/ai/responsible-ai/policy/>
93. Mindgard. OpenAI Red Teaming Network: What Is It? - Mindgard. *Mindgard - Automated AI Red Teaming & Security Testing*. URL: <https://mindgard.ai/blog/openai-red-teaming-network>
94. У США опублікували рекомендації щодо використання ШІ державними та федеральними судами. *Судово-юридична газета*.

- URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/324514-v-ssha-opublikovali-rekomendatsii-po-ispolzovaniyu-ii-gosudarstvennymi-i-federalnymi-sudami>
95. Навроцький В. Злочинне невігластво та його правова оцінка / В. Навроцький // Вісник кримінального судочинства. – 2019. – № 3. – С. 147–154. URL: <https://er.ucu.edu.ua/items/4ee2604b-34d8-4594-87c4-272069403f1c>
96. McCarthy S. Controversial Chinese scientist He Jiankui proposes new gene editing research | CNN. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2023/07/03/china/he-jiankui-gene-editing-proposal-china-intl-hnk-scn/index.html>
97. Joly Y., Song L. After He Jiankui: China reforms its biotechnology regulations. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/349348660_After_He_Jiankui_China_reforms_its_biotechnology_regulations
98. Ethics Guidelines for Trustworthy AI / High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. – Brussels, 2019. – 41 p. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=60419
99. C. Buiten M. Product liability for defective AI - *European Journal of Law and Economics*. *SpringerLink*. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10657-024-09794-z>